

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченням української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПНО ч. 5880. Рукописи для друку мають бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на піврік 6·50 зл., на четверть року 3·50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1·25 зл., за границею 1·50 зл.

Рік II. ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ 1936 Р. Книжка 6 (16).

КИЇВ СЬОГОДНІ.

В'кнізі 3-й „Нашої Культури“ за 1935 рік поміщені враження самовидця з побуту в Києві. Це спонукує й мене також поділитися з читачами „Нашої Культури“ своїми спостереженнями та завважами про сучасний Київ, — тим паче, що вони, на мою думку, можуть послужити в певній мірі корективами до згаданої минулорічної статті самовидця, в тім чи тім її доповнюючи.

Крім цього, виїжджаючи з Варшави, прирік я п. Редакторові „Нашої Культури“ поділитися, вернувшись, з Читачами її своїми враженнями з подорожі по Україні, що оце й роблю.

**

Перед вечором гарного весняного дня підіїздив я до Києва. Десять за Броварами почали вирисовуватися далеко на обрії сіяути київських церков та монастирів. Ліси вздовж шляху почали рідіти. Наблизилася Дарниця з її великим залізничним вузлом, що все розбудовується. Близьчим вже ставав і самий Київ. Останні проміння вечірнього сонця золотили ще Лаврські бани. Минувши міст, почав потяг окружати Київ із південно-західного боку, йдучи дуже похалу. З вікна вагону притладився я до пужденних хаток, рясно розкиданих по узбіччях київських гір на передмістях столиці. Все вільніші їхав потяг, аж зрешті плавно підійшов до перону й зупинився за рейках. Київ! ..

Виглядаю з вагону та чую, як хтось голосно питас за „інтуристом“ із Москви. Дивлюся навколо й спостерігаю агентку „Інтуриста“, що шукає мене. Рухом руки клічу її до вагону. Молоденька жідівка наближується й звертається до мене... по-німецьки. Нічого не розуміючи, відповідаю їй у тій самій мові, але зараз пояснюю, що я з Польщі й переходжу на українську мову. Агентка відповідає мені по-московськи, перепрошує, бо не знає української мови. — „Тоді, — кажу, — говорім краще по-польськи“. Радо згодилася; каже — тую мову я знаю дуже добре. Почали ми, все ще в вагоні, балакати. Але ж. Боже, що ж то була за польська мова! Я радо заткнув би собі вуха,

Іван Зіньківський:

Т не чути. На щастя, мені не довелося довго з нею балтити у вагоні счинніся заколот.

що з Москви до Києва їхав я в купе „м'якого“ взаже мовчазного летуна радянської цивільної авіаталою дитиною, що їхали до Одеси й далі в Ту — до свого мужа, що, як радянський інженер, цював). Не бажаючи мати в дальній своїй кращого будь-якого товариша подорожі, летун уже заздалегідь за п'яного подбав усе на мос місце якусь молоденьку дівчину до Одеси. Але не так просто було! „м'яких“ вагонах, усі місця нумеровані, кожирських місць і кожне вільне сідата, що тільки й чекає з відмінним моменту, коли воно звільниться. Як у купе появився здогадати за 9-им місцем, коліз туди, де саме сидів із клуніками. Його подорожі, мовчазна ще в Ніжині, а п'яного квитка, — не знаю. Овідає старий. Ніжинський летун. Викинули як скінчаний.

дань“
звище
свого
рожі.
свого
с з го-
дякує.
рантом
декуди
ж , —
ов „по-
здять
такоже
же

годинним опізненням, у дорозі ж до Шепетівки „доклав“ собі ще пів години. Отже наведений факт був тільки випадком.

Елегантним, новим, 2-особовим „фордом“ завезла мене моя агентка до единого готеля „Інтурист“ в Києві — „Continental“ біля цирку на Миколаївській, де й скерувала до т. зв. „бюра обслуги“, що пікається про всіх „інтуристів“ та їх потреби й де полагоджуються всій формальності, зв’язані з побутом чужинців. Приміщення всюди по готелях „Інтурист“ даються чужинцям тільки відповідно до їхнього „соціального“ стану. Службовець бюра пильно простудіював моє паспорт. — Employé — шепнув він з певною повагою в голосі й наказав служниці повести мене до призначеної мені кімнати.

Внутрішній розпорядок у готелях „Інтурист“ такий. Про кожни й приїзд туриста повідомляється відповідний готель телеграмою-бліскавкою й тоді висилається йому на зустріч авто з агентом, що знає привільні одну чужу мову. Кожний турист, що прибуває до готелю, відає на схованку в „бюрі обслуги“ свого паспорта, що повертається йому аж при від’їзді, — робиться це спеціально на те, щоб не згубити паспорта або й щоб його хтось не якрав (бо тоді клюєт, як відомо, страшний!); крім того, бюро це обраховує туристові докладно час побуту в даному місті й на тій підставі видає йому потрібну кількість талонів на прохарчування (по 3 талони денно: на снідання, обід і вечерю), при чому, Боже борони, загубити талона, бо тоді другого не видають. Табльод, як всюди за кордоном: від 8 до 15 год. — сніданки, від 15 до 20 — обід, від 20 до 24 — вечеря. Меню скрізь однакове: сніданки — яйця, омлет або холодне м’ясо й чай або кава з піріжками; обід — суп або борщ, гаряче даниння — м’ясо, риба, птиця або дичина, компот або морожене й чай; вечеря — гаряче даниння, як на обід або холодне м’ясо, компот або морожене й чай з піріжками. Іжа якісно дуже добра, смачна й здорована, кількісно також цілком задовільна. Зренітю беруть за це по 8 доларів чи 40 злотих денно (правда, вкуні з номером у готелі та коштами по-дорожі залізницю). За трунки треба платити окремо, вони бо не передбачені туркартою, що й оплачується наперед. При обіді в готельному ресторані грає оркестра, — репертуар його дуже невеликий та безпретенціональний, — переважно старі довоєнні вальси та поважні п’еси до слуху. Більш нові речі можна почути від 12 год. опівночі до 3 ранку, коли саже ресторан перетворюється в дансинг. За моєго побуту чужинців у „Continental-ю“ було дуже мало, всього кілька осіб, а з Польщі — тільки дві: я та молоденька, дуже мила паничка-полька з Кракова, якій я охоче дотримував товариства, бо ж то був мій єдиний тоді реальний зв’язок із нашим світом. Отже в готелі будо ввесь час майже порожньо, а дансинг відвідувало також не-багато осіб, переважно із сфер радянських „багатіїв“, що проте своїм безпретенціональним убраним (у мужчин переважали „косоворотки“ та цивільні „Френчі“, в жінок — звичайні „домашні“ сукні, в остан-

ніх під сайду косметики) різко відрізнялись на загальному фоні від елегантної маси туристів. — Бюро обслуги вимірює туристам на їх бажання чужу валюту на „символи“ без обмеження суми, але за урядовим, дуже низьким, курсом та з обов'язковим зазначенням, що то, мовляв, не потрібне, бо все турист може дістати на місці за „свої“ гроші, — отже пошто йому „символи“, хіба на проїзд трамваєм тощо. І дійсно, в кожному готелі є в hall'ю три кіоски, що продають: один — книжки, листівки, поштові марки, цигарки і т. п. речі загального вживання, другий — різні „бандалушки“ та „антикварії“ речі, які от книжки, вишивки і т. і., врешті третій — ласощі. Туристові відкриваються в готелі кредит, а розрахунок переводиться при від'їзді. Для вживання туристів є також в готелі пошта, телеграф і телефон. Врешті бюро обслуги складає для туристів програми екскурсій, для чого утримує цілий штат провідників, агентів і т. п. Турист може, певна річ, вибирати з програми все, що йому до вподобі, або й щого не вибирати та отягати місто одинцем. „Інтурист“ забезпечує йому повну волю рухів і не ставить у тому ніяких перепон, через те кожний відвідувач ССР пітих не зв'язаний і може без перешкод одвідувати своїх тамошніх приятелів і знайомих (див. проспекти „Інтуриста“).

Дуже поширені в Києві, як і скрізь у ССР, „часвіс“. Їх беруть усі: і порт'єри в готелях, і провідники в потягах, і служниці. — скрізь, де тільки є для того найменша нагода.

Повечерявши в готелі, я вийшов на прохід по місті. Не зважаючи на пізню годину (було вже по 10 вечора), крамниці були ще відчинені. Хрищатиком плила ціла юрба людей, переважно молоді. Електричне освітлення надавало вулицям звичайний вигляд великого європейського міста. Трохи дивною вдавалася мені панівна тиша, що її причиною була цілковита відсутність трамвайні візників на Хрищатику. Безцелесно пробігали тільки автобуси й чути було більш-менш голосі розмови прохожих на нецікаві теми. На рогах вулиць то запалалася раптом, то вгласали яскраві вогні світляної сигналізації. Нечисленні, розташовані тут цукерні європейського вигляду приковували до себе зір своїми справді багатими виставами та... високими цінами виробів. Вистави інших крамниць також палали безліччю вогнів, показуючи свої навбач цілком добре товари. Папіюна тиша вражала тим більше, що ніде не чути було хоч би скромненького радіоголосника. — явище так поширене в нас на Заході, та й у радіофікованому на 100% ССР не менш популярне! Безліч вуличних кіосків притягала до себе увагу прохожих своїми численними часописами й книжками відомого змісту. Скрізь кіоски міського довідкового бюро, відкриті до пізнього вечора, де за невелику оплату можна одержати різні адресові та інші інформації. На загал, перше враження було більш симпатичне, ніж відразливе. В переважаючій жіночій піт'ї стирався всі контракти, що так були в очі в день, і все виглядало якось інакше, краще, веселіше, так як і скрізь у Європі.

Буди звіс про пічне життя Києва, то слід згадати, що „про-

цвітає" вони остільки, що всі театри й кіна зачиняються аж о 1 год. в ніч, коли саме закінчують свою денну працю й трамвай та автобуси. „Робочий день" отже кінчастися досить пізно, але розпочинається також не рано. Урядування в державних установах розпочинається о 10 год. ранку, саме, коли відкриваються й крамниці. Слід однак завважити, що 10 година ранку після радянського часу, це тільки 8-ма ранку після нашого середньо-европейського часу, в ігноранії радянської політики, що змагала до економії електроенергії, свого часу переведено вказівки всіх годинників у ССРР на 1 годину вперед, отже радянський час не тільки не сходиться з часом середньо-европейським, але й із східно-европейським, що раніший від першого на одну годину.

Другий день моого побуту в Києві був на причуд гарний.

Того дня з самого ранку подався я до міста. Шікун ув' околицю Липок — найкращу частину Києва. Після шумної Москви з її більшими бурхливим столичним життям і досить значним рухом, Київ уде́нь здався мені таким тихим та спокійним, як ще ніколи. Тільки в центрі, на Хрищатику й бічних та на Подолі, помітний ще деякий невеликий рух, — спішать, кудись ідути, люди; торохтять, пересідаючи, трамвай; „сковаються" автобуси, — і тих, і тих, зрештою, дуже мало, — візників та авт майже зовсім не видно. Зате в „урядовій" частині міста — на Липках — панує цілковита тиша й спокій. Липки, як і давніші, усі потопають у садках та зелені. Довкола всіх, майже, садіб — густі парки-гай, повні голосних пташок. Далеко на обрії темплють густі ліси Чернігівщини. Горить на сонці високо понад містом, золота башня Софійської давіниці. Швидкою ходою йдуть тут дуже нечисленні прохожі; стежать за ними пильним зором міліціонери, що вартоють біля урядових будинків; зрідка загуркотить трамвай або перейде одиноче авто; пораються на вулиці, прибраючи, дверинки околицьких садіб у білих фартухах та шапках міліційного типу з бляхою; деякі вулиці ремонтуються.

Того дня відвідав я Лавру, що уявляє собою неодмінну точку програми екскурсій для туристів-чужинців, що навідаються до Києва. Сполучення з Лаврою через ремонт Олександровської вулиці було перерване, отже довелося їхати автом окружним шляхом через Кловський спуск. По дорозі агентка „Інтурист" настірливо пропонувала мені оглянути якісь дитячі притулки на Печерську, що поза них ми саме пересідили, бо варто, мовляв, подивитися на те, як виходяться тепер українські діти, з яким комфортом, — не так, як, нарешті, на Заході. Я кинув зором праворуч: новий двохповерховий будинок у модерному стилі з величними вікнами та майже плактичним дахом, увесь испанче зо скла, оточений малим садочком, — робив „репрезентаційне" враження. Я подякував і в тоні агентці запитав, що то за обдертий старий-престарий будинок праворуч на горі? Вона неохоче відповіла, що то т. зв. Чернионограпорний завод — колишній арсенал на території Печерської твердині...

Коли мова про Печерську фортецю або, як її звати ув українських колах Києва, вживаючи, до речі, старозапорізької термінології, — Кіївський гард, — то слід згадати, що Київ тепер — одна з найбільших твердинь європейського типу, споруджена за всіма вимогами сучасної військової науки й техніки. Місто все з заходу оточене рядом підземних укріплень і бетонових сховищ, що йдуть у напрямі з півночі на південь — від гирла річки Ірпеня й Дніпра, по Ірпеню й Стугні аж до Жилян і далі знову до Дніпра — в проміжі 15 км. від його меж. У зв'язку з тим вирубано значну частину лісів довкола Києва. Стара київська твердина на Печерську не має тепер будь-якого більшого значення; як уже згадано, міститься там тепер тільки Червонограпорний завод, утворений із кол. київського арсеналу.

Отак розмовляючи, приїхали ми в Лавру. Крім мене були ще 3 американці та 2 чехословаки — люди малоінтелігентні та дуже несимпатичні з виразно-більшовицькими симпатіями. Показуючи Лавру в усіх подробицях, агентка розповідала (по-німецьки) про неї різні пісешітниці, які годі тут наводити; цілком перекрутила відому лаврську легенду про 12 братів — її основників; увесь час робила занадто важливі завважання, що в деяких випадках стояли навіть на межі звичайної непристойності. Проте жалю вона подати авдиторію, бо поза мною та панічкою з Krakova решта туристів була вже відповідно по-комуністичному настроєна, з ентузіазмом у всім потакувала агентці, іронічно засікалася, не здіймала капелюхів, увіходячи до лаврських церков, і поводилася більш, ніж вільно. По колишньому чудовому лаврському саді залишився хіба тільки дуже скромний сномин, а з височеної дзвіниці, що з неї відкривається одиний свого роду вид на околицю, зняті високий середній дзвін й перетоплено в метал на потреби державної промисловості, — решту ж дзвонів поки що позашено.

Вертаючись із Лаври, наказав я відвезти себе до „дому лікаря“, де жив один із численних моих старих київських знайомих, д-р С., великий приятель нашої сім'ї ще з давніх часів. На жаль, не застав я його вдома, а його дружина (якої я не знав, бо одружився після зовсім недавно) обіцяла передати йому про мою візиту й порадила мені зайти ще раз. Коли ж я в друге прийшов до д-ра С., то та ж його дружина, відчинивши злегка двері й не впускаючи мене до хати, сказала, що доктор просив передати мені, що він собі мене при пригадус, перепрошус мене з того приводу й т. ін... Коментарі були зайві, бо д-р С. перебував на високій державній посаді.

Вертаючись із дому д-ра С., де мене зустріла така несподіванка, побачив я на вул. Городиця (кол. В. Житомирська) першого та єдиного за ввесь час моого побуту в ССР священика. У рясі та дуже потертому пальто, в шапці, що й звичайно ноєть духовенство, тримаючи в руці „урядового“ портфеля, йшов він швидкою ходою по під мурами домів у напрямі Софійської площа. Ніхто не звертав

на нього найменшої уваги, проте я мав враження, якби він, йдучи, свідомо сторонився більш залюднених вулиць.

Перед вечором подався я на відвідину до другого свого знайомого проф. В., що був шкільним товаришем та великим приятелем моєgo батька. Колись професор київського університету, був він в останнє (саме нещодавно він помер) академіком, відомим ученим. Мешкав увоколиці ВУАН на Тарасівській вулиці. Отже поїхав я туди трамваем. Вдома його я також не застав, а, користуючи з нагоди, зайшов до Академії Наук, що саме була поблизу. Хотів я оглянути це найвище освітнє української науки, а водночас і придбати собі декілька книжок із академічних видань, переважно словників. На жаль, однак, жодного з них не міг я дістати. — всі вони були вже вичерпані й здобути їх можна б тільки у ВБУ. Зрештою й всі інші, дуже численні, видавництва обслуговують майже виключно бібліотеки та всякі інші „тилізовані“ книгозбирі, — тому книжки по їх виданні враз розходяться. Більшість видань — російською мовою.

Вище я згадав про трамвай. В зв'язку з цим слід зазначити, що на київських трамваях при безлічі різних іновацій обов'язують дійсно драконські правила. Ось деякі з них. Входити до трамвасного вагона пасажирам дозволяється тільки з передньої площинки пульманівських вагонів і з задньої площинки поєдинчих вагонів, виходити з вагонів — тільки з передньої й задньої площинок пульманівських вагонів і з передньої площинки поєдинчих. Входити до вагона дозволяється тільки за чергою, що її встановлюють самі пасажири паралельно до трамвасової колії біля зупинки. Це правило для пасажирів — джерело численних непорозумінь. Між іншим — нацис на трамвасних зупинках — українські. Правом входити до вагона поза чергою й з передньої площинки користуються тільки упривілейовані особи, цебто трамвасні службовці, міліція, інваліди, колишні червононогвардійці та червоні партизани й ветерани 44-ої дивізії (що стойть у Києві), кавалери радянських орденів, члени радянського уряду, врешті особи з немовлятами й вагітні жінки. Входити до вагона після заповнення його до встановленої на те норми забороняється. Це правило ніколи не виконується й на цього жінто не зважає. Дивним вдається піде в світі неіснуюче правило, що забороняє пасажирам під час руху вагонів перебувати на передній площинці, відчинити передні двері та входити на передню площинку до нової зупинки вагона; їздити ж на передній площинці вагона дозволяється тільки трамвасним службовцям, міліції та пожежникам. Результатом цього нежиттевого правила є те, що коли звесь вагон із задньою площинкою вщерть переповнений, аж нема де притиснутися, — передня площинка цілком порожня. Їздити безплатно трамвасм мають право вищезгадені категорії осіб, крім інвалідів, осіб із немовлятами та вагітних жінок, а для зручності проїзду цих останніх по всіх вагонах виділено 4 місці спереду вагона; інші пасажири мають право займати ці місця тільки тоді, коли нема осіб, для яких їх призначено. Дійсно драконські є архаїчне

правило, що забороняє пасажирам сидити як у середині вагона, так і на площинках. Далі забороняється провозити тварини й відчиняти вікна з лівого в напрямі руху боку вагона. За порушення всіх цих правил винні караються штрафами в 3 карб. Правда, щодо чужинців (як, напр., це було з меню, коли я починав сидити на площинці вагона), то їх спочатку дуже суверо, хоч і чимо, про це попереджують; зате на передній площинці їздив я ввесь час без перепон, ламаючи отже „закона“.

Щодо іновацій у трамваєвій царині, то слід вказати, що кондуктори скрізь жінки. При тім, за новою рідянською модою, воно всі „закріпачені“, це більше стоять (не сидять) в кутку на лавці з правого в напрямі руху боку вагона біля задньої площинки та, маючи на собі цілу стрічку квитків, видають їх пасажирам за оплатою 10 або 20 коп., залежно від ліші трамвая. Навпаки, серед вагоноводів жіночої моди, переважають мужчини. Всі воно зодягнуті, як звичайні робітники, до спеціальної уніформи для них інше не вигадано. Йубілка в трамваях виключно „пролетарська“, дуже нечесна та лайлива.

Злеохочений до краю дотеперішніми „пригодами“ зо своїми знайомими, рішив я, однак, спробувати ще раз „щастя“ та подався ввечорі до третього свого знайомого — залізничника, що живав недалеко вокзалу. Входжу на брудне подвір'я великого, непомірно обдерного, робітничого дому та питаю дверника по старій звичці, — де тут мешкає пан Т. Він подивився на мене, хмурячи брови, й з притиском відповів, що пан і пан Т. тут немає, але є товариш Т., що займає помешкання ч. 8. Іду тоді до товариша Т. Той як раз, за браком відповіднішої праці, спав собі найліпше. Почувши стук у двері, встав і відчинив їх, намагаючись крізь щілину роздивитись у ситуації. Пройшло добріх кілька хвилин, поки він мене пізнає та впустив у хату. Зрадів, побачивши „старого“ знайомого та ще й з-за кордону, збудив усіх своїх родичів (що так само спали), в одну мить післав за горілкою марки „горіний дубляж“, коробкою рибних консервів продукції Наркомхарчирому та ширіжками, й дуже сердечно почав мене частувати. Роздивився я по хаті, — а в ній у куті православна ікона, а поруч — портрет Леніна. Питаю: „Що то, Михайло Анисимовичу, за сусідство?“ — „А це, — каже він, — привілей моєї дружини, вона бо в мене релігія. А мені що! Я їй не перепідкажу в тім. Нехай собі молиться. Навіщо робити собі скло вдома? Зрештою, кожний має своє“. Логіка цієї відповіді вражала своюю толерантністю.

Почав я розпитувати господаря хати, що спочатку відмовідав мені стримано, аж більше кількість горілки (він любив винні) розв'язала йому зрешті язика й він із запалом почав балачку на найбільш актуальні сучасні теми. — „Вертасмось до минулого“, — казав він, гірко висміхаючись, показуючи мені саме недавно заведеного в СССР пашпорта. — „І за що ми, властиво, боролися?! Сорок років працював я на залізниці тільки на те, щоб тепер одержувати марки 75 карб. (шперових, не золотих; 1 золотий карб. рівний 35 карб. па-

неровим, — прим. авт.) у місяць пепсії. Та ж за старого режиму одержував би я без сумніву припаймі двічі, коли не тричі, більше. А дожнечча страшна. Хліб коштує карбованця за кілограм, м'ясо — 8 карб. кг., про масло нема що й казати. От тільки тютюн та горілка дешеві. Й як тут жити? М'яса не їмо зовсім, павіть і в свята, а цілий рік сидимо на картоплі". Тут у розмову встригла господиня. — „Заробляв би він тепер і більше, коли б не викинули його з партії". — „А це чому?" — питало. — „Та треба було ходити на оті різні збори, засідання різних комітетів та партактивів, сходини, — промовляти, виявляти класову чуйність, тощо. А я не вмію цього робити та й пошо даремно час грати. Краще випити. Ходити, прешті, то я ходив, бо за те платили, але завжди мончав, бо революціонером ніколи не був. Увесь свій вік жив на залізниці й ніколи не мітингував. От за ту саму неактивність мою в партроботі комісія й виключила мене з партії. Добре, що хот іще пепсію дали! Коротко кажучи, — зло, дуже зло! Далеко гірш, ніж до революції й до війни!" — додав він, наливаючи собі чергову чарку. — „Але зате маєте волю, культуру..." — сказав я непевним голосом. — „Культуру?" — закричав господар. — „Та ж подивіться!" — він простягнув руку в напрямі вікна, вказуючи на сусідній дім, що, не ремонтований від дуже довгого часу, мало вже не розвалювався на очах у всіх. — „Там живуть робітники, — акцентував він кожне слово, злісно дивлячись на мене. — Але кого то болить? Виці радянські й партійні урядовці займають чудові помешкання в центрі, одержують високі плати, мають різні привілеї — отже живуть, як люди. А ми? Ми були потрібні колись тільки на те, щоб повалити старий режим і прочистити шлях на його місце новому. Відбулася тільки зміна людей на „верхах" і це — ввесь зміст революції. Поза тим все лишилося по-старому". — „А колгоспи, — кажу, — а профспілки? Аже ж дідичі й фабриканти вас уже не експлоатують". — „То що ж! Все це створене на те, щоб селяни і робітників приборкати до рук. Профспілки ж тепер державні органи. ну, а в колгоспах на те політвідділи. На всі лади співають про те, що інші „мільйони кермують державою", але... тими мільйонами керує партія, а нею — Сталін. Так-так, — додав він, похитуючи сивою головою, — нові гасла, нові люди, але старий, дуже старий зміст!"

Дивним робом не була це відокремлена гадка. Ті самі слова чув я трохи пізіше із уст двох молодих, — підкresлюю, — дуже молодих жінок-комсомолок, що (зважаючи, саме, на їх вік) хіба тільки з оповідань старих людей могли дещо знати про „добрі, старі часи". А вони ж належали вже до нового, радянського покоління, становлячи власне ту ферству, на яку покладаються всі найбільші надії правящої партії. Це — гадки комуністів і комсомольців „з крові й kosti". А що ж можна сказати про всю беспартійну, нині інертну, пасивну народну масу, що її чесь творить таки селянство?

Вертаючись із Києва, по дорозі до Шепетівки, на ст. Чуднів Вол. покинув я на хвилину вагона, щоб розм'яти трохи ноги. Коли саме

чую, як хтось за мною раптом тяжко зітхас й стиха каже: „Пане!“ Обертаюся й бачу поза собою старшого, згорбленого селянина, навбач рожів 35—40, дуже нужденого вигляду, в старій податаній одежі, в лаптях, з шапкою в руці. Сумно дивилися на мене його очі. — „Пане!“ — повторив віл дуже тихо, щоб не почув його вояк НКВС, що само недалеко на пероні стояв, пильнющи порядку. — „дайте мені шматочок хліба“. — „Якто? — кажу. — Ви в ССР і не маєте хліба?“ — „Всі ми вже нічого не маємо, — відповів він, — усе нам забрали!“ Коментарі були зайві. Самий зовнішній вигляд цієї людини був достойною ілюстрацією панівного ладу в країні, де „нема ні бідних, ні безробітних“. Дав я йому золотого (7 карб.), навчаючи його пошевки, що має з тією монетою зробити, аби не „впасти“. Подякував мені сердечніш, ніж я міг сподіватися. Ледве встиг щезнути, як підійшов до мене вояк НКВС, що, мабуть, бачив цю сцену, й, чекаючи салютуючи, промовив: — „Пробачте, пане, але чужинця заборонені розмови з місцевим населенням“. Я подивився на нього, як у порожнє місце, здвигнув раменами й відійшов.

Товариш Т., що так гостинно мене приймав у себе, проводив мене до готеля. По дорозі ми зупинялися біля крамниць „Київторгу“ та „Гастронома“, оглядаючи їх справді багаті, як в ССР, вистави. Мій господар усе хвалив собі шкіряні порядки (мабуть тому, що був на вулиці, а не в хаті), все питали, чи, жовляв, у нас є такі „магазини“. Відповів йому, що є значно кращі. Він удавав, що не вірить цьому й усе бурмотів собі щось тід піс. Так прийшли ми й на площа III Інтернаціоналу (колишня Царська площа). Я пригадав собі пам'ятника Володимира й ми пішли на Володимирську Горку. Було вже десантів пізно. Усінне зоряне небо накривало й Дніпро. Й увесь Київ, не наче плащем. Було тепло й тихо. По дорозі минали час закохани парки, що, жовчки йдучи, нестяжно до себе тулилися. „Йк у нас“, — подумав я, — „життя скрізь однакове!“ Біля самого пам'ятника якась дівчина голосно вмовлялася зо своїм хлопцем на спіткання. З висоти свого постаменту дивився на нас святий Володимир. Хрест у його руці вже не сяє вечорами на небі ясним полум'ям, як буде колись. З гори спадав тихий сум і м'яка тиша наповнювала околицю, як чарівний напінок наповнюючи глибокий кубок.

Третього дня свого побуту в Києві цішов я завізувати свого пасажира до Київського Облвиконкому, що є щось під колишнім канцелярією губернатора, губерніальне правління та губерніальна земська управа, злучені в одну цілість, та уявляє собою вищу адміністративну владу всієї Київщини. Хот ті чинності й полагоджус безпосередньо готель, проте з цікавости, з бажання придивитись зблизька до урядування радянських державних установ, вирішив я був сам це зробити. З певним сумом переступав я пороги величного будинку кол. Української Центральної Ради, де саме міститься тепер Київський Облвиконком. Загальне враження від внутрішнього вигляду будинку було задовільне. Поза деякими невеликими змінами в розплануванні

та безліччю обов'язкових гасел і портретів, усе майже лишилося по старому. В залі, де колись засідала Мала Рада, відбуваються тепер засідання президії Облвиконкому, в великий залі на 1. поверху сканкаються Обласні З'їзди Рад. Решту кімнат займають різні секретаріяти та відділи Облвиконкому. При вході — бюро перепусток, що, як правило, діє в усіх радянських установах. Беру перепустку та йду на гору. Велика юрба людей, стоячи в чергах перед окремими столами урядовців, полагоджувада свої буденні справи. Переважаюча більшість урядовців — жди, що навіть, чічого собі не роблячи з безліччю прохачів, балакали між собою по-жидівськи. До прохачів зверталися звичайно по-російськи, — української мови я че почув. Полагоджують справи якось мляво, неохоче, хаотично. Від усього віс сірою казнищиною, формалізмом та якоюсь, неначе, безнадійністю сучасного життя; не видно жодного ентузіазму, ні більшої охоти до праці, що родять радість життя. Багатий в такий досвід, подав я урядовцеві поза чергою свого пашпорта й уже приготовився „чекати“, коли раптом почув: „Monsier!“ Урядовець, пильно дивлячись на мое обличчя, повертає мені пашпорта. Яка ж нечуваща, всемогуча сила й повага бренить ув однім тім слові: „інтуррист!“

Вертаючись до готеля на обід, пригадав я собі вартість кримських вин, зайшов тоді до „КСРК“ (Київський Союз Робітничих Кооперативів) й зажадав, безперечно по-українськи, пляшки „Золотої Івадії“. Дали мені винно (17 карб., цебто 2 злотих), відповідаючи чимо по-російськи. Взагалі все в тій крамниці, починаючи від размов із покупцями й кінчуючи ціпчиками товарів, було російське. Українською була тільки вивіска на фронтоні крамниці. Між іншач, кількість існуючих у місті торгово-промислових підприємств — державних та кооперативних; тому певна частина тих підприємств постійно зачинена, бо немає до чого їх ужити. Не зважаючи на те, назовні створюється враження пібиту добробуту. Скрізь великі універсалні магазини „Київторг“, „Гастроном“ і т. ін. з величезними кількостями споживачих і промислових товарів на виставах, навіть делікатесів (1 кг. помаранчів відпр. 18 карб.). Скасування карткової системи привело, правда, до того, що продукти стали „загально-доступними“, але водночас спричинило значне підвищення цін, тоді як, напевно, заробітної платі не підвищено. Отже далеко не кожний громадянин СССР може користуватися всіма тими „благами“, що їх дає йому оцей новозаведений „добробут“. Таких „щасливих“ людей середнє 1% усієї маси населення. „Хвостів“ при крамницях я не бачив. у наслідок бо відміни карткової системи вони відразу зникли.

Увечері третього — останнього — дня моого побуту в столиці України пішов я для розваги до кінотеатру кол. Шандера, тепер 1-ше київське звукове комсомольське кіно. Готель придбав для мене квиток на останній сеанс, що починається аж у 11-ї годині вечора. Й відвіз мене до кіна автомобілем. В фойє грава музика (є це звичай в кіната

ССР), — досить добрий, хоч невеликий оркестр. В перервах заисталюване тут радіо подає останні вісті з цілого ССР. По стінах фойє гасла, портрети, по середині — бюст Сталіна, буфет, читальня, врешті — божевільний бруд... По колишніх билетерах у ліvreях і коротеньких штанзиках із панчохами, що косяться тішили зір князя, і сліду немає. Контроль билетів, з огляду на великий поток людей, суворий. Всі місця в кіні нумеровані. В залі всі крісла давні, старі, це бо не складані, що в сучасних кінах явище вже застаріле. Одиноко стирчать біля екрану дві темноожові ямармуріві колонні, що пошад ними золотіє гордий напис: „Аплю МСМХІІІ”. Власце якийсь молодий, вищого раingu, моряк радянської військової флоти, що сів поруч мене, подивився на той напис і пошепкав спітав мене, що він означає. Я коротко пояснив йому. Давали фільм „Крестьяне“. Кажу — „крестьяне“, бо не були то „Селяни“. Перед фільмом дали благочинку рекламу державної позички 3-го виришального року 2-го п'ятирічки. Самий фільм кавскрізь російський, монотонний, нецікавий, із такою домішкою „агітпропу“, що довше, як 20 хвилин після початку сеансу я висидіти не зміг. Можливо, що до того, крім змісту фільму, спричинилося ще в великій мірі й те вперто-трійливе повітря, що ввесь час панувало в залі. Я вийшов.

Будо вже ту півночі, коли я, вільно йдучи, вертався Хрищагіком до готелю. Біля вулиці Енгельса (кол. Лютеранська) поздогнали мене три здорового зросту хлопчаки, навбач комсомольці або хулігани. Крайній із них, виминаючи, пхнув мене досить сильно в ліве рам'я. Я зупинився. — „Гей, ти, — крикнув я якнайгрізнішим тоном, — обережніш!“ Вони, йдучи вже попереду мене, затримались. Один із них зробив рух, якби намагаючись підійти до мене, але два інші здергали його. — „Брось, Ванька, — почув я, — не стой!“ Ето же, Крещатік. На жілізію паривошися. В самом деле, смотрі!“ Я пішов зором за напрямом руки, якою один із них па щось вказував. На самому розі вул. Свердлова (кол. Прорізна) стояв одиноко вартовий міліціонер і підійшов на нас дивився. Хлопчаки круто завернули й почали хутко йти з Хрищатику вгіру. За хвилину я почув попереду спів російської частушки, що голосним ехом відбився на паштіній тиші. Я глянув на міліціонера, — він не зареагував на те зовсім.

Тієї ночі, не знати чому, я вперше в Києві спокійно снав, від самого бо початку свого побуту там я дивним робом утратив сон. хоч ніколи давніш такого явища за собою не помічав.

О годині 12 хвилин 18 лісля наступного дня мав відійти потяг із Києва до Шепетівки. Був це славний експрес, що 4 дні йде аж з Баку. Разом зо мною покидали Київ і збульшевізовані 3 американці та 2 чехословаки. Автокаром привезли нас на вокзал, де дві агентки „Інтуриста“ за допомогою чотирьох трагарів почали заштучувати нас до посадки в вагони. Наблизався штурм потягу, бо подорожніх була ціла юрба. Не зважаючи на те, що давно вже жишула година 12.18, експрес не прибував. Чому? Звичайно, бо опізнюються, бож він

4 дні в дорозі, це ж великий шмат часу й просторі, тому може віш і спізнатися. Таку оцінку дала мені агентка „Інтуриста“, що якось надто добільше піклувалася про мною. Як показалося далі, була вона дуже балакуча. Питає, чи сподобався мені фільм „Крестьянин“? — „Ні“, — кажу. — „Чому?“ Я пояснив їй докладно, в чим різниця поміж пролетарським світом і світом буржуазіям, культурним, цивілізованим. Понуття, що можу врешті виїхати, по двох тижнях побуту, з ССР, захоплювало мене. Я оповідав багато їй, здається, цікаво. Панночка слухала мовчки її з увагою. В очах її я побачив якісь дивні вогинки, щось якби туга, велика, нестримана туга за чимсь далеким і незнаним. Я придивився до неї уважніше. Вона видалася мені дуже симпатичною (це була перша українка, яку я здібав на службі „Інтуриста“) і я ще з більшим зачалом почав викладати їй усі користі життя в старій буржуазії Європі. Панночка жваво розпитувала про різні речі. Так минула година па проході її останніх розмовах на пероні стації Київ I Пас. Врешті десь далеко щось загуділо, згодом показався величезний паровоз і ось аж о год. 13.10, щебто з сливе годинним опізначенням відстився на дебаркадер бакинський експрес. Не встиг він іще як слід зупинитися, як наші трагарі були вже в вагонах, займаючи для нас декілька купе її не впускаючи до них нікого. Юрба подорожніх кинулася до інших вагонів. Спокійно ввійшов я до вагона, займаючи місце біля вікна. Панночка стояла поруч й пильно, якимсь дивним зором, дивилася... Ще трохи слів упало поміж нами. Слів без значення. Третій дзвінок! Паровоз тяжко зітхнув і, стогнувшись разом, рушив. Крізь відчинене вікно вагона я подав руку панночці. — „Прощайте!“ проказав я чогось із сумом. Панночка, не перестаючи дивитись мені в очі, хитнула головою. — „Ні...“ Вона в останнє зблизька поглянула на мене, а позаду вагон мій вже її виїдав, майже крикнула в відповідь — „До побачення!“

Іван Зіньківський.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

8. Свято відкриття Кам'янецького Університету.

Відкриття Кам'янецького Університету дійсно було величним Святом українським — це був перший новостворений громадський український університет, що в цей бурхливий час уже відкривав свої двері для тихої культурної праці. Хоч ген-ген по Україні підіймалися знову повстання республіканців проти Гетьманщини, або більшовицькі за робітничо-радянський устрій, але тут, у Кам'янці, було покищо тихо, й тому на Кам'янець оглядалися всі ті, що працювали якось творчої праці, відночнику від кінця революції, більш-менш регулярного життя...

Таким чином постулати, поставлені „Пресвітою“ при перших

краках своєї інтервенції про відкриття Університету перед Урядом, були цілком слухні. Прибували до Кам'янця не тільки ті, що могли б мати якийсь стосунок до Університету, а й з цілої України всі ті, хто був з якихось причин відріваний від попереднього ґрунту, від своєї праці, становища, дому... Десь треба було притулятися, — хто шукав заробітку, хто думав вчитися, хто хотів приложити свої наукові знання... І тому, коли не могли прибути на Свято відкриття Університету всі запрошенні гості, то багато було знаних осіб, що на той час стягнулися до Кам'янця. Панував настрій якогось заневнення, що сюди власне не досягне піака завірюха й тут можна поміститись на довший час, щоб зализати свої рані.

Ще на передодні Свята звечора, а потім уночі й зрана прибули спеціальні потяги з гістьми, — приїхали представники Уряду, різних шкіл із краю й з-за кордону. Гетьман Скоропадський прислав своїм заступником Лібова, козацького генерала зо своєї прибічної гонорової варти, хоч сам широ прагнув прибути на Свято відкриття Університету, відкритого декретом за його підписом, що рахував великою свою заслугою перед краєм. Але починалися для нього вже трудні часи. Гетьманський генерал, репрезентаційно й замовничо вбраний у традиційний національний стрій, був як наочна емблема ідеї самостійницької державності України. Прибула репрезентація Національної Ради Західної України, проф. О. Колесса — від Львівського університету. Ректор найближчого брата — Чернівецького університету в урочистій офіційльній тозі, що яскраво відбивалася серед сірих пореволюційних напів військових мундурів мужчин і білих гунон пань-громадянок.

Для гостей були зарезервовані мешкання частинно по готелях, в Університеті в Ректора, професорів, у влад Кам'янецьких і в приватних осіб, що всі гостинно запрошували до себе. На двірець були зареквізовані й добровільно висилані повози, що вартували для обслуги приїжджих і розвозили за установленим планом студенти розпорядчики.

У день Свята всі потягнулися до Університету. А він, як зовнішньо так і всередині артистично удекорований, сияв на сонці. Й просився, щоб його сфільмувати на пам'ять. Заздалегідь іще приїхали з Києва артисти-малярі, декоратори, які за розробленим наперед планом удекорували залі, автторії, сходи, фасад — усім, що тільки вдавалося дістати: образи, квіти, пальми, килими, вишнівки, стильова мебель з оранжерій, музеїв (країзнявчого й археологічного) і з приватних рук. Кілька днів перевозили все те студенти на платформах. Всюди спеціально намальовані художні плакати, а одна кімната була дуже цікаво прикрашена статистичними таблицями й плакатами з статистичного відділу Подільського Губерніального Земства, — в тій кімнаті можна було з зацікавленням годинами простоювати. Ось тому ще на другий день після Свята приходили, хто хотів, оглянути всі ті дива. Скрізь увівалися розпорядчики студенти й студентки з національними розетками при боці, проводячи гостей по залах, не залишаючи цікого без уваги, знайомлючи одного з одним, зводячи кількох у групи, щоб

всі почували себе одинаково дорогими й бажаними гостями. А найбільш на всіх мав бачність Ректор Огієнко, як щирий і радісно-привітливий господар усьому...

Довго тянулася Служба Божа в домовій Університетській церкві, що відправляло місцеве духовенство на чолі з єпископом Пименом. Ціла церква й цілі широкі сходи перед нею аж до нижнього поверху — все було залите сонцем і наповнено тільки приїжджими гостями, а з місцевих — представниками організацій; у повному складі була Міська Дума, Рада „Просвіти“ й Земські Управи... Співав свій студентський хор, зорганізувався за кілька днів перед Святом.

По Службі Божій зібралися всі в довгій репрезентаційній заалі. На підвищенні посередині зайняла місце за столом Професорська Рада, й почалася урочистість відчитанням Гетьманського декрету про утворення нового Університету. Далі пішли привітання, промови, читання телеграм. Хіба ж можна тепер пригадати й помістити все те, що вислухалося з ентузіазмом, з гучними оплесками невимовної радості за нові здобутки відродження нації, то з глибоким смутком в мовчалині при споминах безчисленних жертв давніх і нових, поляглих за волю Батьківщини (тоді саме наспілі подробиці про вбивство Ів. Стешенка, вдова якого була тут же присутня на заалі). Біль, і жаль, і радість, і надія — все переливалося, перемежувалося в тих промовах, і слухалося їх без кінця. Тут рідило всіх у одну спільну родину — і сивих заслужених учених із тією громадою слухачів студентів, молодих сил, що для них утворювалася ця вища школа; видатних політиків, бойовиків за волю України — і новознавчених зруєнікованих „малоросів“; і вельможних представників Уряду в галівних муніципіях з численними орденами заслуг, і простих лідусів селян з єдиною заслугою перед своєю землею, — з чолом, поритим рівчаками від трудового поту, і мозолистими твердими руками від плуга... Довго-довго говорилось і слухалося. Годі згадати всі промови. Але не можна не зазначити хоч найяскравіших. Перш усього, — така історична хвиля, як мова деяких членів Національної Ради Західної України. Жіно в душу западали стальові слова бойовиків українських, що здавна привикли до політичної боротьби, а то й у відкритому бою виковувати долю українського народу. Простягала руку до Великої України Західня частина її для злиття не тільки в спільній мові, науці, культурі, але й у одній історії, у цільній державності... Здавалося всім, що дійшли вже до тієї мети...

Найгорячіш виявив патріотизм і готовність покласти життя своє за кращу долю народу, а також молоду світлу надію на славну будущість України представник молоді, сам молодий поет, сотник Грищенко, студент історико-філогічного факультету від імені студентства... Через рік поклав він своє життя для улюбленої ідеї — був розстріляний більшовиками під Кам'янцем разом із другим студентом, — наймолодшим із братів, Приходськом...

Відрізнявалися привітання від інших національностей на двох

Вельможна пані Кочубеїха.

Вже скоро двадцять років, як його
Покірно слухає Москва дуриа.
Засліплена лукавими речами
Старого лиса, й з вас ані один
Не зважиться розвіяти облуду.
Мазепа знає це і крутить вами,
Як схоче: схоче — з'єсть, не схоче — ні...
А все чому?.. Бо смів він дерзати!
Тому й усе дозволено йому:
Дочка у генерального судді
І красна й молода — давай сюди.
Щоб похіть ту старечу бдополити...
Чому і ні, коли кивнути лиш —
І запобігливо красуню тую,
Хрищеницю, за агодою І.,
Не боячись людського поговору,
До ложа грішного сам батько рідний,
За ліву руку взявиши, приведе!..

Кочубей (*кинувшись на місці од великого обурення*).
Та що верзеш ти, Любко, — схаменися?!..

Чи ти при пам'яті? Де розум твій?..

Кочубеїха. На місці розум мій, а от — де твій?

Суддя він генеральний...І сконавши
Суддею ти, та ще й в гідкій неславі,
В парузі і зневазі през дочку!..

А все чому? Тому, що ти — нікчема,
Не лицар, хоч при боці шаблю носиш,
Людина без гонбру й самолюбства,
Тюхтій, лемішка, стонтаний постіл!..

Чи диво ж, що, рівняючи вас всіх,
І серцем і душою недолугих

І скорбних розумом, дочка твоя
На лисові старому ошаліла?..

Бо хто він є, коли рівняти з вами? —

Орел перед сполоханими курей.

А розумом — правдивий Соломон ..

Кочубей (*сидить, пригнічений, похиливши голову*).
Чого лютуєш, Любко? що ти хочеш?..

Кочубеїха. Життя проживаючи ти, та й досі

Питаєш... Так і пропадеш колись —

І ти і всі — в Мазепи як узлечці.

Кочубей. Пусте говориш: кожен при гетьмані
Виконує свій уряд. всім же нам
Гетьманами не бути.

Кочубеїха. Ти — не всі!

Нікчема лиш міркує від безсилля,
Що він — як всі , і спокій тим дає

значення якоїсь галузі науки. А всі разом відчитані лекції виявили обличчя нового Університету не тільки перед слухачами, але й перед громадянством. Таке наближення вищої академічної школи до широких верств населення було дуже корисне. Не було недосліжених мурів, замкнених воріт, через які щоб переступити, треба конче мати вимучений папірець, часто бувало здобутий всякою дорогою. Через поріг нового Університету міг переступити ширшій загал, що пра-гнув науки, але підготовлений до вищих студій. Університет наблизився й до села. До тієї пори рідко коли можна було на селі зустрінути людину з вищою освітою, навіть студента, — бо коли пробивався хто з синів селянських на академічні студії, він уже не вертався в своє рікло село, а тримався великого міста, де вишукував собі якихось засобів до життя й праці, щоб отриматися в великому місті під час науки. Тим більш не було надії на його повернення до простого підного люду, коли закінчував вищу студії. Тепер же з якогось села Черка чи Білої могли дойдати, а з Янчинець, Жабинець навіть приходити просто з під солом'яної стріхи по широких сходах Університету по науку.

Чи міг колись сільський народний учитель — сірий герой труду, зустрінутися в своїй праці з професором університету в спільній праці? Ніколи! Він не міг і мріяти побачити його на очі, — до Києва далеко, не зібралася би й за ціле життя, — а тут обидва працьовинки освіти найвищої й найнижчої школи подали один одному руки: закладали спільні зв'язки, виступали спільно з докладами... І тут співадилось завдання „Просвіти“ при утворенні Університету — наблизити його до простого люду, зробити його справді народнім не з назви, а по суті. Про цікавіші лекції загального значення доводилося до відома ширшої публіки. Лекції історії української мови Ректора проф. Ів. Орісника читалися для студентів усіх факультетів, були завжди переважні й слухачами зо сторони, стали в Кам'янці популярними й оціненими, і на кожній із них зустрічалося й проводжалося проф. Орісника вже традиційно онлесками.

Приймалися до Університету дієпісими студентами слухачі інших університетів та абсолювенти всіх клясов. гімназій, середніх технічних шкіл, 7-ми класових реальних шкіл, 7-ми класових комерційних (гандльових) із правами реальних, з учительських інститутів, 6 клас. духовних семінарій. Ті ж, що не відповідали цим вимогам, записувались вільними слухачами й мусіли поруч із науковою університетською пройти курс чи університетської гімназії для дорослих, чи на інших курсах отримати матуру. Досить значний був відсоток студентів із інших університетів, які не мали змоги десь інше втриматися; були й такі, що поприїжджали зо своїми професорами. Найбільший відсоток із місцевих — це був із Подільської Духовної Семінарії, не тільки молодих, але й заслужених пан-отців старих і семейних, а також багато з народніх учителів. В 1919 році був більший наплив із Галичини втікачів-студентів і вчителів, а також стрілецької молоді, що

могли надобре розташуватися в Кам'янці, поповнюючи кадри І, II курсів Університету.

10. Студентство в Кам'янці.

Студент Кам'янецького Університету — це був особливий тип, доти незнахий ні в які часи, ні в якому краєві. Кам'янецький студент був усім для Кам'янця: був не тільки учнем, але й громадським діячем освітніх установ, організацій політичних, гуртків наукових, економічних. Один студент В. Х., напр., сам слухав виклади професорів, складав, редактував, приготовував для друку лекції своїх професорів для будучих поколінь слухачів, сам навчав у гімназії для дорослих, та ще й сам же проходив додаткові курси українознавства. Це була його постійна регулярна праця, не кажучи вже про всякі випадкові завдання. Другий, напр., студент фізологічного факультету, що скінчив Педагогічний Інститут, сам видатний педагог С. К., був комісаром Повітової Шкільної Ради для початкових шкіл, інструктором позашкільної освіти при Губерніальном Земстві, членом комісії для складення підручників, автором читанки для початкових шкіл і нижчих гімназіальних класів, диригент хору студентського і суб- чи продиригент хору Кам'янецького Національного, староста Студентської Ради... Чи ще ж мало обов'язків?

Як треба було удаштувати яке свято національне, маніфестаційне, чи музичального, літературного, чи політичного характеру — на заклик „Просвіти“ або інших організацій — з'являлося студентство масово й усе робило своїми силами. Треба було провести вибори за новим законом, ще не винробованим життям — запрошувається цілий штат інструкторів із шерегів студентства, й поспіллюється навіть па повіті, по волостях. Величезна праця видавництва Губерніального Земства, що обслуговувало школи, бібліотеки не тільки Поділля, але й далеко поза його межі — більшість своїх слівіцаючиків і служачих вербувала з студентством... Одним словом це були не тільки учні, але й будівничі свого краю.

Чи ж не оправдувалися й тут твердження „Просвіти“, як потрібний був Університет у Кам'янці для окультурення Поділля й його периферії. Організаційна праця цього краю була державного характеру й розмаху: Поділля зо свою самовистарчальною будовою стало державою в державі, зо своїм власним державним апаратом, і в цій державництві велику роль відіграла університетська корпорація — студенти та професори на чолі з Ректором Огієнком. Чи ж можна порівняти життя Кам'янецького студентства з теперішнім молодим поколінням, що стільки сил та часу тратить навіть на розбиття цільності життя академічного?

Чи нехтували студенти з-за політичної й громадської праці свою науковою? Навпаки, — вони старалися її поглиблювати, поширювати: закладалися наукові гуртки з метою спільноти наукової праці студентів і професорів для розповсюдження відповідних наук. Напр.

у „Житті Поділля“ число 37 читася такий заклик студента фізико-математичного факультету С. Квасницького про заснування наукового математичного гуртка: ..Закликаю Вас, товариші, уважливо й досвідно поставитися до справи заснування Гуртка при нашому Університеті, бо такий Гурток дасть змогу кожному членові його доповнити свою освіту, буде привчати людину до самостійної наукової творчості“.

Це все були бойовики праді в усіх напрямках, хоч чисельність студентів значатку не була велика.

Найчисленішим факультетом був історико-філологічний і від найбільш відбивав національний настрій. В Університеті було до 90% українців, досить євреїв (особливо коли відкрився Правничий Відділ) і трохи поляків. До 80% — селянських синів.

Студентські організації були численні й обставлені суворими регулямінами, внутрішньою етичною дисципліною. Всіма справами студентськими керувала Рада Факультетських Старостів, вона ж була представицею й заступницею студентства перед вищою університетською владою — Сенатом, перед професорською Радою й Господарчою університетською Радою — Правлінням, а також назовні Університету перед владами, установами, організаціями. Це була й сила моральна, з якою рахувалися всі поважно. Кожний факультет мав свою Факультетську Раду з старостою. Вибори до цих студентських організацій відбувалися на підставі встановленого статуту, способом парламентарним (п'ятичленними виборами) із переведенням передвиборчої агітації на вічах, у пресі студентській і зовнішній, плакатах. Плакати бували й поважного змісту з цікавими написами, закликами, гаслами, а часом гумористичного відтінку. Наприклад, блок націоналістичний, агітуючи матер'ялістів за свої співки, містив на плакатах під знаком тризуба комічні образки добробуту студента українського: студент має смачний обід у столовці; відпочинок благодушно-хуторянського типу бурека в бурсі. Все це, знаю, збирав Ректор для архіву Університету.

При студентських виборах блокувалися політичні партії, групи, і цікаво було, що при блокуванні до крайніх націоналістичних українських партій завжди приєднувалися групи інших національностей, не кажучи про євреїв (сюністів), — присідувалися навіть росіяни. І тільки діві соціалістичні партії, — з комуністами, бундистами з краю, блокувалися окремо. В цей час збільшення національного відродження сильніші були угруповання національні, й тому Факультетські Ради й Рада Старостів складалися з представників цих угруповань. На чолі Ради Старостів був С. Козицький. Але вже в 1920-му році, після евакуації Кам'янця, разом із відходом українського й польського військ, багато відійшло національних діячів зо студентаства. Зананував тоді інший настрій і серед студентства. Були перевибрані Ради й старости; на чолі їх став діяльний комуніст студент Волинський, який відіграв не малу роль в урегулюванні відношения нової

радянської влади до Кам'янецького Університету, що спочатку залишився був у цілості, не руйнуючи напрямку своєї наукової праці, за виключенням скасованого Богословського Факультету.

Попадалися між студентством і фанатики науки. Для ілюстрації приватного життя студентів, що віддавалися цілковито науковій праці, варто згадати хоч такий приклад. У 1920-му році, коли й Кам'янець уже переходив із рук у руки, а в інших містах була тільки одна руїна, прибуло багато втікачів студентів і професорів, що старалися зачепитись і продовжувати свою наукову працю при Кам'янецькому Університетові. Між іншими з Харкова прибула група з чотирьох (2 студентки й 2 студенти) зо своїм професором закінчувати якусь працю під його керівництвом. Зайняла ця харківська колонія 2 кімнатки, розташувалася за своїми препаратами на кривих поломаних столиках і стільцях серед солом'яних бераог, на яких спали, продовжуючи свою працю. Покинули такий-сякий добробут у своїх батьків на Харківщині, а тут годувалися раз на день обідом у студентській столовці, часом запрацьовуючи на університетському городі трохи ярини; часом діставали вони разової житньої муки, знаходили серед руїн кавалок поломаної дошки, й на чужій кухні пекли прісні коржі, варили картоплю, але не тратили часу, ані гумору, й пильно науково працювали...

Взаємовідношення професорів і студентів були товариські. Не раз на докладах чи рефератах в якомусь політичному чи громадському питанні професори були слухачами, а студенти викладчикахи, — в громадській праці вони взагалі йшли поруч. (Докінчення буде).

Дубно.

Олімпіада Пащенко.

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

Hertel для доказу своїх думок звертає увагу на ті книжки Авести, що звуться Гатами. Там говориться: „Залишіть дотеперіше скотарство, а переходьте на єдине тільки племінна рогатої худоби. Не породи скотини, тільки осіlostи добивайтесь”. Кінотними племадам протиставляться працюючі на залах хлібороби, вони, так сказати, беруться під охорону Агура Мазди. Отже, величезний переворот ціліх громадянських відносин, що був метою цієї віри, зводиться до цілі зробити з почових скотарів осілих хліборобів.

Дарій, завдяки своїм особистим якостям, своїй пеудержаній відвазі та енергії, був найдільши відповідною персоною для переведення в життя цілій заратустрійської віри. Цілий рід Дарія належав до чистокровних персів племадів, і, ставши організатором молодої держави та вірним учнем Заратустри, він з усією силою племадської певдережної волі входився за переведений в життя, в дійсність усього того, що вимагала ця нова теорія держави. Він справді зорганізував державу на нових принципах, на майже теперішній європейський лад. Він поділив державу на області, які облав регулярними чодатками відпо-

відно особливостям країни й пропорціонально економічній силі кожної. А потім почав усмиряті помадів.

Ми знаємо тепер, що за 1500 літ перед Дарієм в Месопотамії дуже подібну працю переводив знаменитий семіт, король Вавилону на ім'я Гамурабі, що, сам ізnomadів, видав гострокараючі закони за грабунки помадази осілих тубільців хліборобів (еламітів і сумерів). Це саме робив і Магомет. Отже, хи бачимо тут закономірність явищ при закономірності умовин. І ми в Бегістунськім напису Дарія бачимо, як Дарій карав усіх противників своєї освяченого богом Агуро Маздою державної волі.

Так тут вироблялося цове розуміння королівської влади, як врученої Богом, пове для індогерманської раси. Дарій зробив із своїх арійців (персів і мідів) військо й жандармерію, на величезнім просторі від Єгипту до Сінда в теперішній Індії й від Егейського моря до Туркестану, він доручив їм охороняти стокій, і в важливих пунктах скучив значніші залоги. Але на Сході на пограниччі з Туркестаном він відчув дуже сильний спротив саків, найближчих родичів скитів, що постійними набігами з Туркестану з-за ріки Аму-Дар'ї дуже неспокоїли східні границі Персії. Дарій декільки разів ходив туди походами, але не міг їх переслідувати в степах за Аразьким озером. Очевидно, його географи представили справу так, іби за Аром степи сполучувались з Чорноморськими, і що з них степів саки черпають силу від скитів. З другого боку від іонійців Дарій знат, що скити руйнують Чорноморських хліборобів і загрожують іонійським колоніям. Дарієві представлялося, що, не знищивши або принаймані хоч не ослабивши грунтовно Чорноморських скитів, він не зможе забезпечити Персії від саків; і він рішив піти یайною на скитів. Англійський учений W. Маселл¹ дуже правдоподібно довів, що похід Дарія відбувся в 512 році перед Хр. Чому Дарій вибрав цей рік? Дуже правдоподібно тому, що це була столітня річниця зруйнування Нінеї і, в якім брали участь скити, і це був добрий привід для певного рода агітації чи одушевлення на користь цього походу, щоб відістити скитам за їхнє колишнє спустошення Азії. І ми далі з розмов піскитських князів на нараді побачимо, що цей мотив фігурував і на цій нараді. Очевидно, Дарій дуже поважно підготовлявся до цього походу, і хотів принадити на свою сторону й зацікавити хліборобів постійських у знищенні скитів, що самі нищили цих хліборобів постійно й безпереривно. І, як з дальнішого побачимо, він переконав частину цих хліборобів, але ще істотнішу й найбільшу піддержку мав від іонійців, що були зацікавлені в забезпеченні своїх колоній від помадів скитів.

VIII. Похід Дарія.

Зібравши військо, Дарій повів його через Малу Азію до Боспору трацького, і там звелів сполучити мостом Азійський і Європейський береги трацького Боспору. Цю працю виконав Мандрака із острова

¹ W. Маселл: Herodotus. 1895, том II ст. 38, 39.

Самоса, грек. Оглянувшись міст і Босфор, Дарій велів поставити 2 мармурових стовпи з написами одною грецькими письменами, другою клинковими (ассирійськими) імен усіх народів, з якими він ішов у похід, а вів вів із собою всі під владі народи. У війську його з кіннотою, але без флоту, нарахувалося 700.000 чоловіка, а кораблів зібрано було 600. Пізніше візантійці перенесли ці стовпи в своє місто й вжили їх на жертву під Артеміді Ортосії, за винятком одного, правда, каменя, з ассирійським написом, який вони покинули біля храму Діоніса в Візаїті (Геродот, IV. 87).

Дарій, задоволений мостом, дуже щедро нагородив Мандрокла, а той частину нагороди вжив на образа, на якім був намальований ідеальний міст. Дарій на високім троні, і все його військо в момент перевіри, і офірував його в храм Гери (Геродот, IV — 88).

Перевівши військо мостом через Босфор, Дарій повів його до Дунаю, покорюючи по дорозі трацькі племена, а болійцям звелів плисти на кораблях до Дунаю й зробити моста через Дунай у тім місті, де він починає розділятися на багато протоків, що пливуть у море; це на два дні плисти від моря (Герод. IV — 89).

Перевівши військо через Дунай, Дарій велів йонянам чекати 60 днів і оберегати міст; коли ж 60 днів пройде, а він не вернеться, то це означає, що він загинув і він їм лишає вільну руку вернутися додому. Це розпорядження цікаве тим, що воно вказує, як далеко Дарій хотів іти. Очевидно, максимум 30 днів, бо туди й назад 60.

Геродот скрізь у своїй історії приймає дений перехід 35 км. Це означає, що пункт, до якого він хотів дійти, лежав на 30 днів дороги або максимум 1050 кілометрів від Гирла Дунаю, в напрямку на північний схід. З дальнішого оповідання Геродота виходить, що цим пунктом як раз і було величезне місто Гелон, до якого Дарій у дійсності й дійшов. Тільки Дарій не йшов зовсім прямую дорогою, а спочатку просто на схід до р. Дінца, а потім понад Дінцем на північ до Гелону, який, по моїх догадах, лежав над р. Ворсклом, там, де тепер лежать останки великого городища біля с. Більська Зіньківського повіту. І тепер там іще зберігаються величезні валі в формі чотирикутних фортець, висотою до 15 метрів, а то й вище. А довжина всіх валів городища досягає до 35 кілометрів, що відповідає опису Геродота. Ніде під Україні, під далі на Московщині нема такого великого городища. Очевидно, Дарій дуже добре знав про нього, знатав, що це столиця пайдалі на схід висушеного халборобського народу, тому хотів обергтися об нього, як об базу, для повного вичищення українських степів від скітів. Напевно думав там лишити й сильну залогу на будуче, і може зробити сатрапію. Звичайно, він не вів із собою в степи усі 700.000 людів, бо мусів більш половиною залишити по дорозі для забезпечення собі тилу й повороту до дому. Але військо його було хоч і не таке велике, то все ж першорядне, ліпше від скітів визброєне, і складаючись із піхоти й кінноти, було значно твердіше, ніж сама кіннота скітська.

Коли війська Дарія перейшли через Босфор і увійшли до Тракії, то скити зібрали нараду, і на їй рішили, що самі воїни в відкритім бою не в силі відбити військ Дарія, і тому послали посла до різних сусідніх народів просити допомоги. А князі сусідніх народів самі вже зібралися на нараду з приводу наближення величезного війська Дарія. Це були князі: таврів, агатирсів, ненрів, андрофагів, меланхленів, гелонів, будинів і савроматів (Гер. IV — 102).

От до цих князів на нараду й явилася посля скитів, і повідомили, що перський імператор завоював все під свою руку на Азійськім материкові, поклав моста через Босфор (трацький), перейшов на європейський материк, тут завоював траків, сполучив мостом береги Істра (Дунаю), маючи намір забрати під свою руку все й по цей бік Істру. ..Ні в який спосіб не відділяйтесь від нас і не дайте нам загинути, але одностайно зустріньмо ворога разом. Не зробите цього, ми будемо примушенні покинути країну, або лишитися й покоритися ворогові. Справді, що нам робити, коли ви не пожожете нам? Та й ваше становище не поєдниться від цього. Перський царь піде на вас так само, як і на нас; йому мало буде покорити нас, а тому він не лишить і вас у спокої. Важним свідоцтвом на користь нашої гадки служить таке: коли б перський імператор задумав похід тільки з наміром пімститися над нами за попереднє унімлення персів, то йому треба було все інше лишити в спокої та йти тільки в нашу землю, і він повинен би був об'явити всім, що йде війною на скитів і ні на кого іншого. А тим часом, перевійшовши на наш материк, він безпосередньо зайнявся упокоренням усіх народів, що трапилися йому на шляху, і завоював уже всіх траків і навіть сусідніх із нами гетів* (Герод., IV 118).

З огляду на таку заяву, зібрали князі стали радитися між собою, і гадки їхні подіялися. Князі² гелонів, будинів і савроматів одноголосно обіцяли помогти скитам; навпаки, князі агатирсів, ненрів, андрофагів, меланхленів і таврів дали таку відповідь: „коли би ви перші не обідили персів і не почали з ними війни, то теперішнє ваше прохання й теперішні ваші промови ми призначали б справедливими. Але ви без нас втрутілися в країну персів і панували над ними цілий час, поки була на те воля Божка; а тепер воїни, по шахтенню того самого божества, хотять відмірити вам рівною мірою. Що ж до нас, то ні тоді ми не обідили цього народу, ні тепер не станемо перші ображати його. От коли б перський князь увійшов би і в нашу землю й перший обідав би нас, то ми теж не залишилися б у спокої, а так, поки що, ми будемо дивитися й сидіти спокійно на своїх місцях. Нам іздается, що перси прийшли не до нас, але до тих, що їх зобідили“ (Геродот IV. 119).

„Скити, вислухавши таку відповідь, і через те, що й сусідні князі відмовили йм у союзі, то рішили зовсім не вступати в бій (відкритий)

* Я слово *βασιλέως* перекладаю тут словом князь, бо це слово паніє й більше відповідає по значу для ознаки хліборобських володарів. Словом же царь — позичено.

з персами, але, поділивши на 2 частині, відступати з своїми отарами, засипати криниці, що будуть траплятися по дорозі, й джерела, і зашити рослинистість” (Герод. IV. 120).

Далі скити й сармати склали одну армію під проводом скитського князя Скопасіса й заманювали Дарія, відступаючи перед ним в напрямку до Дону (Танаїсу). Друга армія, чисто скитська, була під проводом Ідантірса, а третя армія, що складалася з скитів, будинів і гелонів, ішла під проводом Таксакіса. Чисто скитська армія потім пандала на землі тих народів, що відмовили скитам у союзі, і так жіби хотіла їх примусити воювати проти Дарія поневолі, але в дійсності, просто використала причіпку, щоб, по скитському звичаю, пограбувати й знищити ці народи. Але, користаючи з того, що військо гелонів разом із ними було в поході, а саме місто Гелон лишалося безбронне, то вони мігнуть напали на цього й знищили й цих своїх союзників, яких не могли завоювати, поки війська боронили ї. Гелон із середини за високими валами. Це видно з того, що коли Дарій прийшов до Гелону, то не застав у нім живої душі. І цікаво, що й потім Гелон уже ніколи не відновився, не віджив і не згадується в історії. Так скити номади подякували своїм союзникам-хліборобам й знищили їх з оселлями, жінками й дітьми, не лишивши від них і сліду. Довірливість завжди була рисою хліборобів.

Далі Геродот описує похід Дарія зовсім недокладно, стараючись тільки різними анекдотами повищити в очах читачів відвагу та інші чесноти скитів, але не може сховати того, що скити боялися відкритого бою, і завжди йшли на день уперед від Дарієвого війська. При деяких близчих зустрічах коні скитські або жахалися вигляду мулов, або лякалися голосу ослів і повертали назад та втікали, розстроюючи ряди скитів. Тому Дарій міг собі йти спокійно без особливих перешкод, як на маневрах. Ріки не служили для жодного війська ніколи перешкодою, ікої не можна було б подолати, бо степові ріки літом дуже маліють, а інавіть сам Дніпро мав добре переволоки, які дуже легко можна було пройти, і які дуже добре знали Іонійці, що помогали Дарієві. До них мусів вести так: званий Екзампай, або святий шлях, про який згадував Геродот і яким мусіло йти військо Дарія. Одне з таких місць на Дніпрі лежить біля устя ріки Ворскла, де й тепер село зветься Переволочною, де шведські війська теж переходили Дніпро після Полтавського бою. А далі йде рівний шлях над р. Ворсклом вгору аж до самого Гелону (тепер Більське, Зіньківського повіту) і це найкоротший шлях, і під час великої революції цим шляхом проходили десятки разів різні сучасні нам війська, значно скоріш, ніж Дарій. Різні вчені старшої дати заперечували похід Дарія, напр. Macan, Bury, Dupper³, але поважніших аргументів не могли виставити; їхні гадки стисло представлені в Minns'a.⁴

³ Macan: Herodotus, IV—VI vol. II. Bury: The European Expedition of Darius. „Classical Review“ XI (1897) ст. 277. Duncker: Die Geschichte des Alterthums, B. VI.

⁴ E. Minns: Scythians and Greeks in South Russia.

Геродот так описує далі похід Дарія: Вирішивши все це, скити вийшаш на зустріч війську Дарія, для чого посаали вперед найліпших верхівців; усі вози, на яких жили їхні діти й жіноцтво, і всеніку худобу вони відслалази з ними з приказом посовуватися незмінино на північ; при собі вони залишили лише стільки худоби, скільки їм треба було для харчів, а решту відслалази вперед. (Геродот, IV — 121).

Скитське передове військо шаптало на персів днів на три дороги від Істра. Ці скити розклали свій табор на віддалі одного чи двох днів дороги від ворога, при чому нищили перед собою всю рослинність. Тия часом перси, помітивши появу скитської кінності, нападали на цей та безпереривно її переслідували, а вона все відступала. Перси переслідували як раз ту з трьох частин скитського війська, яка відступала в напрямку на схід і Танаїду (до Долу). „Коли скити перейшли ріку Дон,⁵ то за ними перейшли негайно й перси та пройшли землю савроматів і досягли області будинів (Геродот, IV — 122).

На всім шляху своїм через Скитщину й Савроматію перси не знаходили нічого для знищення, бо всі ці країни скити спустошили перед тим; але увійшовши в землю будинів, перси натрапили на дерев'яне місто, що було зовсім залишене (Гелон) будинами й спалили його. Потім вони йшан далі по слідах ворога, пройшли землю будинів і вступили в пустиню. В цій пустині зовсім нема населення; вона лежить над країною будинів і тягнеться на сім днів дороги. Над цією пустинею живуть тисагети, в землі яких лежать джерела чотирьох великих рік, що протікають через володіння м е о т і в і вливуються в озеро, зване М е о т і д о ю. Імена цих рік: Л и к, О а р, Т а и а і с і С і р г і с (Геродот, IV — 123).

Отже цей останній 123 разділ Геродота дуже добре пояснює і ціль Дарія, і географічну ситуацію міста Гелона, бо це дерев'яне місто-фортеця й був Гелон, про який давніше згадував Геродот, описуючи будинів і гелонів.

Дається тут і ключа зрозуміти термінологію Геродота, що власне він розумів під пустинею. В цій пустині брали свій початок 4 ріки, з яких Танаїс — Дон, Сіргіс — Донець; але Л и к та О а р трудніше визначити: однаке, до джерел Дона й Дінця близькі тільки джерела Ворскла й Псла, що обидві впадають у Дніпро. В е р с к а о має довжину більше 400 кілометрів, а Псьол переходить за 700 кілометрів. Очевидно, що там, де є джерела води, з яких витікають ріки, там не може бути безводної пустині, і очевидно, що пустинею Геродот звє степи, в яких не живуть хлібороби. Ця пустиня, очевидно, займала північну частину Харківщини, якоже цілу Курщину й Вороніжчину, бо в діаметрі мала з 250 кілометрів (7 днів подорожі), а може трохи менше. На північ від неї живли тисагети, меланхлени й андрофаги, племена, як здається, уразьські (або інакше фінські, ловецькі). Геродот містить місто Гелон ув область будинів, хоч і сам же каже, що не треба змі-

⁵ Мабуть не Дон, а Дінець. Дивись мою статтю: *La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote. Ksiazka pamiatkowa Demetrykiewicza*. Poznań 1930.

шувати гелонів і будинів, бо перші хлібороби й садоводи, а другі номади. Треба думати, що будини були номади, але мирні, які давно ще зжилися з хліборобами мають із неолітичних часів і може це навіть було або в сък е племя, що пізніше, після цих руйнацій скитських, посунулося далі на північ.

Дарій, коли йшов сюди, то мав на меті власне помогти осілим хліборобам і садоводам гелонам, які абсорбували до себе багато йонійських греків, союзників Дарія. Але гелони жили не тільки в однім цієм укріпленим місті Гелоні, але й скрізь далі по теперішній Полтавщині, бо ми скрізь на Полтавщині бачимо кладовищка з гелонською керамікою, яку в великім числі знайшов Городцов⁶ у самім Гелоні, то б то в Більськім городищі при його розкопах. А ця хліборобська й садівницька культура гелонів посновувалася сюди з-за Дніпра з Заходу. Найбільше кладовищко з керамікою гелонського типу, знайшов покійний незабутій Михайлі Рудницький біля с. Мачухи⁷, недалеко м. Полтави. Як я вже згадував, на Полтавщині є багато маленьких городищ, які теж належали гелонам. На Київщині є дуже багато городищ і селищ, як і могил з цією керамікою, авторами якої очевидно були хліборобські племена, з яких наймогутніші були агатиреси. На Київщині особливо важкі для вияснення цієї культури городища біля с. Хмільової Канівськ. пов., Пастерське Чигиринськ. пов. Й Мотронівське⁸ того ж пов., городище біля с. Коваліхи під м. Смілою, і Немирівське городище на Поділлі, а потім особливо важкі селище Білогрудівка під Гуманем, і могила Журівського типу, що розкидані скрізь по Київщині.

Окрім цих городищ, число яких взагалі в Україні переходить за тисячу, Київчиною й Поділлям тягнуться довгі безпереривні валів від Дніпра майже до Дністра, які ясно мали на меті охороняти сільське хліборобське населення від номадів. Таких валів є декілька, але особливо довгих 2. Одна проходить недалеко М. Хвастова, а другий майже на пограничі ліса з степом. Спільна довжина всіх цих валів досягає до двох тисяч кілометрів. Їх мають і побудувало само сільське хліборобське населення. Мені здається, що й Дарій мав на цілі теж зорганізувати будову валів, або, як каже Геродот, стін, тільки в більшім розмірі, як вони були в Гелоні. Можна було сполучити Гелон валом-стіною з Озівським Морем (Меотидою), може в тім місці, де Діл впадає в це море. І Дарій, за словами Геродота, недалеко Гелону збудував якихсь вісім стін, приблизно стадії на шістдесят (Геродот, IV—124), тобто кілометрів на 11. довжиною. „Стіна“ мають іще Геродот звав тому, що звичайно на валах зверху ставили дерев'яну стіну, або частокіл, тип. Можливо, в Дарії була думка зробити таку стіну проти сходу, які пізніше, тільки в грандіозних розмірах, зробили

⁶ В. А. Городцов.

⁷ Рудницький М.: Археологічні збірки Полтавського Державного музею, 1928 р.

⁸ В. Хвойка. Городища середнього Придніпров'я. „Труды XII Арх. Съезда“, т. I, ст. 93.

китайці проти Заходу. Але прийшовши до Гелону, Дарій не міг уже використати його, як пункт опертя, бо він уже був зруйнований і спалений скитами, а хліборобське населення на цілім цім просторі знищено було скитами. І так Дарій, зобачивши, щоходить по пустині і що він спізнився, прийшов до переконання, що даремне й стіни будувати, даремне тут бути. Він іще післав звідсіля в різних напрямах кіноті відділи на розвідки, і переконався, що й далі скрізь те саме, — хліборобське населення скрізь було винищено. Дарієві не лишалося жодного іншого, як тільки вернутися. Сталося приблизно те саме, що пізніше із Наполеоном у Москві. Але Дарій не чекав не тільки на зиму, але й на осінь. Він із своїх походів на Туркестан зінав, що значать степи зими, і яка грозить лебезіка його війську. І Геродот каже, що Дарій незвичайно швидким маршем ішов назад. Але не треба думати, що скити зовсім залишили Дарія в спокії, або Дарій скитів. Треба думати, що, винищуючи хліборобське населення, скити зустріли їх і понесли не малі страти, з другого боку й Дарій мабуть дуже сильно пошкодив скитів при частих дрібних сутінках. Геродот описує, як скити вживали різних дрібних хитроців, щоб якнайдовше задержати Дарія в степах, але Дарій не дуже давався ловитися на ці хитроці й почав відступу.

Коли б Гелони всі заперлися були в своїм місті й на стінах виставили війська, то скити напевно не взяли б їх приступом, але, як союзники, з якими треба рахуватися, мусіли бути впущені, і зробили своє діло. Коли б гелони були цілі, вся справа виглядала б інакше.

Цьому відступу Дарія Геродот присвятив розділи 124, 125, 126, і т. д., аж до розділу 143. Тут він старається знову всілякими анекдотами підняти в очах читачів відвагу та інші чесноти скитів. З його сповідань виходить, що скити знищили б перське військо дорешти, але воїни своїми трьома кінотіями військам не могли знайти пішого війська Дарія, не могли його оточити (розд. 136—IV), не могли почекати на шляху до моста і т. ін., і все тому, що, випасши траву, на тічіяху, що йшли на початку кампанії, думали, що Дарій не може вертатися цим самим шляхом, бо для коней харчів уже не буде: піби не знали скити, що за 2 місяці трава вище пояса відростає. Перші ж, їх євреї, що помагали їм. Геродот у всякий спосіб хоче принизити. Але в розд. 128 Геродот сам каже, що скити не боялися кіноті перської, але боялися піхоти, і завжди перед нею поверталися назад. Але от що оповідає розд. 125, про поворотний шлях Дарія на захід від Гелону: „Незвичайно швидким маршем Дарій знову вийшов до скитської землі, і тут зустрівся з двома другими частинами скитів, він гнався за ними, а воїни відступали перед ним усе на один день дороги. Дарій переслідував їх невідступно, а скити відповідно своїй постанові утікали в землі народів, що відмовили їм у союзі, пасамонеда у землю меланхленів. Втрутливісь сюди, скити й перси зруйнували народ, а потім скити рушили в область андрофагів; зруйнувавши їй цей народ, воїни відступили до Невриди. Зруйнувавши і цей народ, скити побігли до агатирів.“

А гатири бачили, як утікали від скітів їхні сусіди. і яку руйнацію вони витерпіли від них, а тому агатири вислали на зустріч скитам післанця з вимогою не переступати їхніх границь, бо йнакше скитам прийдеться вступити в бій з агатирами.

Одночасно з цим, агатири вислали військо на границю, щоб відбити приходьків: меланхлели, андрофаги й неври при втрученні персів разом із скитами не звернулися до зброї, забуди про погрози, і, обніяті жахом, утікали дає і на лівніч в пустиню. Але скити під страхом погрози не входили уже в землю агатирів, а з Невриди повели персів за собою в свої воледіння назад" (Геродот, IV — 125).

З цього оповідання видно, як Геродот старається хоч трошки пришешти персам того, що робили самі скити, і що зовсім не лежало в інтересах персів, а навпаки — було їм на шкоду. Просто ті племена були маленькі, слабенькі, то скитам удається легко знищити їх. агатири ж було племя дуже велике, й мали укріплені валами границі, і досить війська, то скити й не відважилися напасті на них. І видно з другого боку, що Дарій таки добре побив тих скітів, які відважувались вступати з них у бій, і безперечно дуже й дуже ослабив скітів, бо після того скити нічим себе не виявляють. І після Геродота, що жив на 50 літ пізніше цього описаного ним похода, ніякі письменники не згадують уже про скітів, і скельки небудь доказадно не вказують імена скітських царів, а що найбільше, то це переспівують те, що сказав був Геродот, а хистці грецькі вибирають собі сюжети з оповідань Геродота, то для ілюстрацій на бляшках і металевих вазах, то для малюнків на терракоті й навіть для скульптури, ідеалізуючи все відповідно своєму смакові.

Другим доказом того, що похід Дарія дуже ослабив скітів, являється той факт, що після цього в 511 році не тільки йонійці закладають нову колонію Пантикею на місці теперішньої Керчі, але й усікі меотійські хліборобські племена дуже відживають, і скити вже ніколи не могли серйозно шкодити ані Пантикеї, ані цим племенам.

З Геродотового оповідання виходить, що Дарій був у поході за Дунасм не 2 місяці, як думав, тільки довше, але йонійці не покинули моста, дочекалися Дарія, і Дарій перейшов назад через Дунай і вернувся додому. Здається, що, вернувшись додому, Дарій звелів додати до свого напису на Бегістунській скелі в Персії новий додаток, а власне секцію 74, в якій він оповідає про свою перемогу над заморськими гаками, і про взяття в полон сака Скуиху. — Е. Герцфельд⁹ вважає, що ці 74 секції напису говориться як раз про цей похід Дарія. На жаль, ця секція дуже ушкоджена, і не все можна прочитати.

Так Дарієві не пощастило здійснити всього того, чого він хотів, але він зробив багато, і навіть можливо, що заснування його союзниками-йонійцями Пантикеї та інших колоній було результатом його не зовсім удалого походу. Але я думаю, що він мусів би послужити темою й для наших різних історичних письменників, а не тільки для

⁹ Pr. E. Herzfeld: A new Inscription of Darius from Hamadan. „Memoirs of the archaeological survey of India“, N. 34. 1928 р. ст. 4 і 5.

греків колишніх. Це все відбувалося на нашій землі, і в наших жилах тече кров тих наших прадідів, яких так идишли скити. Російські поети викрикують: „пусть скіною ми“; так, вони живо відчувають у своїх жилах ту уралоалтайську кров, яка текла по жилах скитів, ми ж мусимо відчувати свою хліборобську кров, що текла в жилах агатирів, гелонів, сіндів, меотів.

Що зробили з Нібелунгів німецькі поети й композитори? Чи нам не можна трошки теж оживити пам'ять старовини, хоч не треба думати що, коли ми не маємо свого Вагнера, то вже й нічого не можна зробити.

Але вернемося до наших хліборобів: агатирів і неврів. Вони дішилися відрізані степами та скитами, що кочували в них, від греків колоцтів, і як і бачимо в їхніх могилах і грецькі речі, то все ж таки не багато. Агатирси зберегали свою самостійність та ім'я ще до часів Арістотеля, бо він згадує про них, як про тих, що не знали письма, і говорить, що вони свої народні закони висловлювали в піснях (*Aristoteles: Problemata*, 13, 28). Отже за часів Арістотеля вони були ще живим народом.

Звичайно приймають, що агатирси жили в Семигороді, бо Геродот каже, що з їхньої землі витікає ріка Маріс, але забувають додати, що той же Геродот каже, що східною частиною агатирси межують із неврами. Ці його слова відповідають тому, що й агатирси бачили, як утікали неври й гелони чи інші хлібороби від скитів при поході Дарія (Геродот, IV, 125). Як би це могли бачити агатирси, коли б їхні землі були тільки за Карпатами? Очевидно, неври втікали до агатирів, як до дужих і близьких сусідів, і, як є багато даних думати, осіли десь у Радомиському Поліссі, та в пограничній Волині. З того виходить, що й Поділя, й південна Київщина з їхніми величезними валами, напрямленими проти південнихnomadів, могли належати агатирсам. Зате те саме проковляють і писання деяких пізніших грецьких авторів.

З того виходить, що греки IV і II століття не тільки пізніші, але такі, як Ефор, що могли ще й самі бачити їх, коли б захотіли, вважали, що агатирси досягали Дніпра. І навіть, коли б вони в своїх віршах тільки переспівували Геродота, то вони мусіли розуміти його так, як підказувала йм їхня тогочасна дійсність, якую вони могли знати з подорожі купців, що їздили до Ольвії, Пантікапеї та інших колоній, і може навіть стикалися безпосередньо з агатирсами. З другого боку, пр. M. Vasmer¹⁰ на основі річної та іншої ломенклатури вважає, що іранців (все одне — скитів чи сарматів) уже не було в губ. Волинській, Київській, Чернігівській, Орловській, Калузькій і Тульській (а на захід від того само собою не було). Отже не тільки археологія, але й філологія підтверджують те, що говорить Геродот.

Прага.

Вадим Щербаківський.

¹⁰ Max Vasmer: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. ст. 78. 1923. Leipzig.

УКРАЇНСЬКА ВИМОВА БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ.¹

Стара церковнослов'янська мова вже з самого початку свого в Київській Церкві була до певної міри малозрозуміла. З походження свого церковнослов'янська мова є мова давня болгарська, докладніш — македонське наріччя (з околиць міста Солуня, батьківщини Кирила та Методія) давньої болгарської мови. Ця церковна мова вже в Х віці значно відрізнялася від мови живої української, а з часом ця різниця ставала все більша та більша.

Щоб церковну мову наблизити до мови живої, щоб зробити її більш приступною широким кругам, у бігу віків робилося для того багато різних заходів, як, напр., заміна малозрозумілих слів словами зрозумілими і т. ін. Але найголовнішим засобом наблизити церковну мову до своєї мови живої у всіх слов'янських народів постійно була церковна вимова, наблизена до мови живої.

Я такої думки, що по церквах у слов'янських народів ніколи й не було зовсім однакової вимови, не було її навіть у IX—XI віках, бо кожний слов'янський народ іще з-початку заведення слов'янської Служби мав свою власну церковну вимову богослужбових текстів, у більшій чи меншій мірі наблизену до живої народної мови. Загальнослов'янська мова, т. зв. мова праслов'янська поділилася на діалектологічні групи надзвичайно рано, ще задовго до діяльності св. Апостолів слов'янських Кирила († 869 р.) та Методія († 885 р.). А вже в IX віці, під час діяльності св. братів, безумовно всі слов'янські народи мали вже свої відмінні мови, несхожі одна з одною, досить далекі одна від одної.

А що в IX віці слов'янські мови вже значно відбігли одна від одної, це сьогодні в науці слов'янського мовоznавства визнається загальнопризнаним. Уже Міклошіч писав, що слов'янські мови споконвіку, а значить і до IX віку, відрізнялися одна від одної, як і тепер.² Про це саме твердить тепер і проф. С. М. Кульбакин, один із кращих сучасних знатців старослов'янської мови: „Единый сло-вя-нск-ий язы-къ въ IX в. давно уже не существовалъ, а были на лице, каждый со своими особенностями, отдельные словя-нские язы-ки“.³

Кирило та Методій своїми перекладами богослужбових книжок дали нам найперші зразки слов'янської (давньоболгарської) літературної мови IX віку. Завдання св. братів було в високій мірі тяжке, бо доводилося перекладати з такої високорозвиненої мови, якою була тоді мова

¹ Доклад Передсоборовому Зібранию в Варшаві.

² „Извѣстія отдѣл. русск. языка и словесности“, 1901 р. т. VI, кн. 1 ст. 309.

³ Древне-церковно-словянск-ий язы-къ, вид. 2, Харків, 1913 р. ст. 9.

грецька, з її надмірним числом слів зложених та слів для абстрактних розумінь, перекладати на людову мову македонських слов'ян, що до того, звичайно, не мали ще своєї виробленої літературної мови. Ось тому перші переклади богослужбових книжок із самої істоти своєї були не багато зрозумілі всім слов'янським народам.

Богослужбові церковні тексти, попавши пізніше до різних слов'янських народів, скрізь вимовлялися різно. Скажемо, слово *кѣра* було тільки графічно загальнослов'янським, але це слово вимовляли не однаково, скажемо, болгари, серби, росіяни, українці. На мою думку, св. брати Кирило та Методій ясно уявляли собі загальнослов'янські завдання своїх перекладів і перших текстів; на цю думку наводить мене хоча б те, що, докладно копіюючи грецьку графіку, св. брати не скопіювали знаків наголосу й не поставили їх у своїх перекладах; та ѹ як вони могли розставляти ці знаки наголосу, коли з власного досвіду знали, що різні слов'янські народи вимовляють слова не однаково, скажемо слова *зѣло*, *народъ*, *ймъ*, *законъ* і сотні т. п. З традиції, за прикладом перших перекладів (їх іще не розшукано), частіше не ставили значків наголосу й у текстах Х—XIII віків.

Отже, написи *вѣра*, *спаси*, *мине* і т. ін. були для слов'ян вже з найдавнішого часу тільки графічними формулами, а вимова їх була різна. Як же вимовляли церковні тексти ми, українці, за давніх часів? Треба думати, що першої церковної вимови вчили нас болгарські священики; але були вони в нас не довго, бо скоро повстало в нас своє національне духовенство, тому болгарська вимова не защепилася серед східнослов'янського народу.

Не маючи прямих свідоцтв про давню церковну вимову, все таки маємо свідоцтва посередні, — писарі, спи-суючи книжки, скажемо в Київі, постійно роблять дуже цікаві помилки, що вказують нам на тодішню церковну вимову. Так, уже з однієї з найперших київських пам'яток XI віку, з Святославового Збріника 1073 р. можна переконатися, що в той час *кѣ* читали в Києві за *i*, *и* за *e*, *е* за *h* і т. п., цебто, що вже тоді — а безумовно й до того — в наших церквах панувала жива українська вимова богослужбового тексту.

З часом церковна вимова ставала все більшою до живої народної мови, аж покіль у XVI—XVII віках вона не відлилася вже в певні сталі форми.

Своя власна церковна вимова надавала Церкві Українській певної поваги, як окремій дійсно самостійній одиниці. Церковна вимова новгородська, пізніше московська, може на початку своєму була однаковою з київською, — бо ж на північ Христову віру несли тільки українці. Але певне в Новгороді та в Москві скоро запанувала своя власна церковна вимова, що з часом ставала все більш відмінною від київської чи взагалі української.

печерами, в чому є вже офіційне признання його діяльності, а Святослав обіцює підтримати ігумена Стефана.

В далішому розвитку заповітів книжих і духовенства багато зрізничкована форма виявляє довгий ряд точно означених подробиць і справ, які перед смертю звичайно впорядкували в приватності свідків. Вихідною площинною для досліду над формою староруського заповіту остається покінцю пам'ятка письменства в формі заповіту, що ми її находимо в Літопису в зв'язку з розставанням основника Печерської Лаври Антонія з ченцями, та зо світом князя Ярослава Й ігумена Теодосія.

Однаке подробиця приміщення недужого Теодосія „на сани“ для вислухання його останньоїволі, та початкова фраза „Повчання“ Володимира Мономаха, приміщена випадково (в цьому ж Літописі) після р. 6604 (1096), „єдія на санехъ“ — позиває нас навіть це Повчання втягнути в круг духовних заповітів. І не тільки тому, що Повчання свою форму та змістом нагадує заповіт, але й тому, що усі заповіти — мас на меті заховати традицію та збільшити добро, що передає батько дітям. Повчання Володимира Мономаха подає дуже подрібно систему управи державою, що в Заповіті Ярослава було тільки намічено, а в основоположників Печерської Лаври було накреслене уставом чернечої спільноти.

Автор широкого життя Теодосія Печерського, захованого в т.зв. Успенському Зборнику XII в.,¹ тільки згадує деякі моменти, наведені вище за Літописом. Отож на заяву Теодосія про близьку смерть: „вы же помыслите въ себѣ и кого хощете, да азъ поставлю и на мя въ себе мѣсто игоумена“ „...братия... изъѣзъши вънъ и сажи въ себѣ съвѣтъ сътвориша. и яко же съ съвѣта въстѣхъ Стефана игоумена въ себѣ нарекоша быти“. На другий день, на запит Теодосія, сповістили про вибір; благеній поблагословив його й візвав братію повинуватися йому, а Стефана ігумена оставил для самітньої розмови. На завтра після останнього прощального цілування, з кожним ченцем зокрема, вмираючий звернувся до братії з повчанням, на початку якого потверджує вибір ігумена: „и се вань игоуменъ, его же сажи изволисте, того послушанте. и ода того духовнаго себѣ ижте, и того боитеся, и по повелѣнию его въся творите“ (повчання, благословлення, молитва). В цьому реченні с певною ширинкою форми влади ігуменства й підчинення їй чернечої братії; в Літопису цієї формули немає.

Січень 1936. Львів.

Іларіон Свєнціцький.

¹ А. Шахматов — П. Лаврец: Сборник XII віка Московського Успенського Собору. М.-ва 1899, I. ст. 40—96, дзе має такій ст. 91—93.

о за а) — це теж український вплив у церковній російській вимові.

Але проти української церковної вимови рано виступив і сам московський уряд. Перший, дуже дошкульний удар українській вимові наніс цар Петро I своїм відомим наказом із 5 жовтня 1720 року, — цар заборонив тоді вільний друк книжок в Україні, а коли б хотіли друкувати які богослужбові книжки, то їх „для совершенного согласія съ великороссійскими, съ такими же церковными книгами справливать прежде печати съ тѣми великороссійскими печатми, дабы никакой разни и особаго нарѣчія во оныхъ не было...“ Цей Петрів наказ мав дуже гіркий вплив на українську вимову, бо з того часу починають поволеньки виганяти українські наголоси з богослужбових книжок, друкуючи книжки по московських зразках, а пізніше узялися й за саму українську церковну вимову.

За часів цариці Катерини II повели вже на українську церковну вимову організований похід, щоб таки її з коренем вивести. За цю справу з доручення Св. Синоду взявся особливо завзято митрополит київський Самуїл Миславський (1783—1796), із походження, звичайно, українець. Року 1784-го 26 листопада він видав ось такого грізного наказа київській Академії: „Святѣшшаго Правительствующаго Синода членъ, Преосвященный Самуилъ, Митрополитъ Киевский и Галицкий, усмотря, что многіе студенты, учившіеся богословіи и философіи, во время производства ихъ во священные чины являются вовся неисправны въ чтеніи по церковнымъ книгамъ, чрезъ что подвергаютъ себя стыду, а на Академію и учителей навлекаютъ предосужденіе, приказалъ: Дабы всѣ студенты и ученики, особливо желающіе достигнуть священныхъ чиновъ, въ свободное отъ ученія время, упражнялись найприлежнѣйшимъ образомъ въ чтеніи церковныхъ всякого рода книгъ, а паче Библіи, съ пріобрѣтеніемъ хорошаго и чистаго произношенія, особливо съ наблюдениемъ ударенія и(ли) силы, въ книгахъ напечатанныхъ, то есть, оксіи, что всего нужнѣе, — къ тому ректоръ съ префектомъ имѣютъ употребить такія мѣры, которыя бы исполненію сего предписанія дѣйствительно соотвѣтствовать могли. Вслѣдствіе сего отнынѣ впредь навсегда въ отвѣтахъ на вопросы или справки изъ Консисторіи, въ Академію посылаемыя, показывать безъ всякаго упущенія, кто чому обучается, съ каким успѣхомъ и поведеніемъ, колику лѣть въ ученіи проводиль, исправно ль читаєть по церковнымъ и гражданскимъ книгамъ. Наконецъ внушить всѣмъ учащимся, что если они и за симъ потвержденіемъ не будуть наблюдать всего того, что выше предписано, то имѣютъ быть исключены изъ духовнаго вѣдомства и отошлються въ свѣтскую команду, дабы без-

плодно и времени, имъ данаго на пріобрѣтеніе просвѣщенія, не теряли".¹

Це вже був реальний наказ, бо за невиконання його дійсно виключали з духовного стану... Так нищили українську церковну вимову, а замість неї заводили вимову російську.

Але навчати російської вимови тільки студентів Академії було трохи замало й запізно, а тому Миславський скоро пішов далі й добрався й до малих дітей духовенства. Так, 8 червня 1787 р. він наказав київській духовній консисторії й дітей духовенства „малолѣтныхъ, оставшихся въ домахъ, въ удобное время благочиннымъ свидѣтельствовать, чemu они обучаются и съ какимъ успѣхомъ, и подтверждать родителямъ ихъ, чтобы они учились дома и въ церквахъ читать по удареніямъ, въ книгахъ напечатаннымъ, то есть по оксіямъ неотмѣнно".¹

При поділах Польщі в рр. 1793 і 1795-м Росія приєднала собі землі, заселені українським народом, і зараз же почала заводити російську церковну вимову по новоздобутих православних церквах. Стара віковічна церковна вимова на цих землях стала потроху завмирати.

Так викоріняли з України поволенъки давню українську вимову, а на місто неї заводили нову — російську. Звичайно, справа була не легкою й розтяглася на довгий час; так, мені доводилося чути досить чисту стару українську вимову на Поділлі. Взагалі ж українська вимова по деяких церквах на Київщині й Волині, а особливо на Поділлі, трималася навіть до другої половини XIX-го віку.

Зате стара українська вимова чистою збереглася аж до сьогодні в тих частинах українського народу, куди не досягали суворі накази московського св. Синоду — це в Галичині та на Буковині. Але й тут помічається цікаве явище: нововиправлені книжки московського видання вважалися тут за останнє слово богословської науки і, вже з другої половини XVIII-го віку починаючи, коли тут появилися сильні москвофільські тенденції, в Галичині друкують свої богослужбові книжки з московськими наголосами; правда, не зважаючи на це, вимова богослужбових текстів позосталася аж до сьогодні традиційна українська. Тут російський авторитет робив те саме, що в Україні російській — державний примус, чому греко-католицькі книжки ще й сьогодні друкуються тільки з московських, а не своїх українських текстів та з московськими наголосами. У той же час церковні книжки московського друку занесено й на землі болгарські та сербські, де їх охоче приймали, бо, як відомо, Росія завзято провадила там свою визвольну політику.

¹ Там само, ст. 211.

¹ Проф. Н. Петров: Акты т. V, ст. 81—82.

II.

Церковну вимову XVI—XVII віків в українських церквах знаємо докладно, — маємо більше десятка книжок із тих часів, писаних латинською чи польською мовою, в яких подаються уривки з наших церковних книжок польськими літерами, а це й дає нам змогу докладно описати тодішню церковну вимову. У цій праці своїй подам виписки тільки двох із них.¹

Переглядаючи стародруковані книжки, що писали українці чужими мовами, я напав на цікаву книжку відомого полеміста XVII-го віку Феофила Рутки: *Angelicus doctor D. Thomas Aquinas... contra calumniatorem Ioannicum Galatowski*, видану року 1694-го в Люблині. У книжці цій, писаній латинською мовою, подано дуже багато церковнослов'янських текстів, але подано їх латинкою, а це дає нам змогу судити про тодішню церковну вимову.

Феофил Рутка був дуже відомий полеміст XVII-го віку. Народився він р. 1622-го на Київщині, в православній родині, але пізніш перейшов на унію. Знаменитий професор свого часу, Рутка був префектом вищих шкіл у Калішу, Познані, Люблині, Львові й Луцьку. Рутка написав 37 праць науково-релігійних та історичних. Помер у глибокій старості, р. 1700-го.

Коли навчився о. Феофил церковної вимові? Безумовно замолоду, десь у 1630 р. р., навчився цієї вимови на Київщині. Ось тому його вимова набуває великої цінності, — він учився своєї вимови від тих, що знали її здавна, що переняли її від дідів-прадідів, а це вже веде нас до XVI-го віку, а певне й далі вглиб віків. При повному браку матеріалів про стару українську церковну вимову те джерело, що подає нам Рутка, надзвичайно цінне.

Друге джерело, яке я дослідив, це загально-відома полемічна книжка київського митрополита Петра Могили: „*Lithos albo kamień*”, видрублена в 1644 р. в друкарні Київо-печерської Лаври польською мовою. І в цій книжці подається дуже багато церковнослов'янських текстів польськими літерами, а це дає можливість пізнати тодішню церковну вимову самого православного митрополита.

Подаю тут опис найголовніших рис церковної вимови о. Рутки та київського митрополита Петра Могили.

1. Вимова є як і розпочалася в Україні ще з доісторичного часу. Найперша писана велика пам'ятка українська, Збірник князя Святослава 1073 р., знає багато прикладів, коли замість є написано и.¹ Якої вимови букви є навчали нас ті перші вчителі церковної вимови, болгари,

¹ Докладно розповідаю про це в своїх працях: 1. Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, див. „Еліт.“ 1926 р. кн. I. і 2. Українська літературна мова XVI-го ст., 1930 р. ст. 232—234.

¹ Див. мою статтю: Історія букв є в Україні. Тернів, 1921 р. ст. 1—16.

що прибули до нас в Х віці, трудно сказати. Найскоріш треба думати, що болгари сталої вимови не принесли нам, бо й самі її не мали, — вони вимовляли її як *e*, я або *i*, а це дало можність запанувати в нашій Церкві одній українській вимові *ѣ*, — як *i*. Така вимова запанувала в нас з найдавнішого часу й панувала аж до сьогодні, з перервою в Великій Україні, і без перерви в Галичині та на Буковині.

Ось через це Рутка та П. Могила скрізь передають *ѣ* через *i*, напр.: bezlitno, bezmirnii, bezsimene, bižu, bлаho-uchanniyssaho, widyy, wim, wist, wira, wiry, wiru, wirnyi, womiszczachom, wsich, wsim, wsimy, hrich, Diwy, Diwo, diła, dilauszczaho, diianye, diystwom, zapeczatlinnyy, ziło, umiia, umiut, lipo, litnoie, litom, miry, miru, neyslidymaia, nepremi-nymoie, nyni, nidr, w nidrach, nikaia, nist, obiszczaawszaho, pisnech, poslidniaho, prewicznoie, propowidaiem, proswiszcza-ięt, razumiui, rika, riku, rozdilna, rozumiway, swiditelstwa, swiditelstwuet, swit ot swita, switom, syricz, smiiem, sowitom, soditela, sodilowaietsia, soditelstwowały, tiłu, wistno, chlib, utiszytela, uchanniyssaho, chotil, chotinyie, cił, czołowik, cze-łowikom і т. ін.

В давальнім та місцевім відмінку однини на кінці: tebi, sebi, na syni, o duszi, w słowi, wo suszczestwi, wo czrewi, na mori, na misti, w Bożestwi, k cerkwi, w monastyri і т. ін.

В прислівниках: doli, hori, iawi, kromi, posredi, skwozi.

Прислівники на *-di*, а не на *-dѣ* (хоч у правопису часом писали *-dѣ*, але вимовляли *-di*): prezde wik, inde, toźde; але zde i zdi, відповідно до зде і зди.

2. Звук *e* в українській мові з дуже давнього часу стверд (пор. *e* в словах: *néfоs*, *nebula*, *нікъ*; чого б тут є мало бути *e*?) і ця тверда його вимова панувала і в церковній вимові. Петро Могила та Рутка це українське *e* передають латинським *e*, бо звуки ці бреніли однаково, напр.: aszcze, rekł, nebese, prezde, nebesnyi, szedsze, rožden, wse, neweszczestwennyi, perworoden, tebe, mene, sebe, wre-mенно, werszenno, nerazlucznoie, slowesen, serce, serca, po-neże, sowerszennoie, koreń, hlaholetsia, neczestywo, swiatytem, pryszel, woznesysia і т. ін. Так само вимовляється *e* й по *u*, напр.: iawlenye, wsełenniu, hlaholetsia, wełycaiem, lyce i lyce і т. ін.

Українське *e* передається через *ie*, напр.: iest, iełyko, ieże, ieho, iemu, iedyn, smiiem, twoieho, roždenye, swoieho, ieretyczeskaia і т. ін., а це вказує на те, що *e* відрізняється від *e*.

3. В давній українській мові звуки *u* та *ы* виразно розрізнялися; але вже з глибокої давнини звук *ы* почав м'якшати, а *u* тверднути, аж поки ці звуки не з'єдналися в однім середнім *u*. Процес ствердіння *u* йшов далі, і з часом *u* зовсім ствердло. Ось цьому Рутка та Петро Могила передають його через *u*, а не через *i*, напр.: bytyie, wełyka, wydyma, wyną, wynu,wyno, wynom, wzymaia, wsederzytela, wsesyłen, hľubyna, hľubyny, Hospody, iedyn, iedyna, iedyno,

iedynou, iełyka, iesy, zmyiom, izlyiu, istynen, istynnoie, istocnyk, istocznycze, aszczely, lyce, lyca, lycem, myłost, myr, ne-wydymoie, neczestwo, ohnenymy, pysano, pysannocho, pytanyiu, pyszcza, postawywi, poczytaiu, prazdnyka, proyzwodtel, prowidnykamy, protwytsia, rady, rodytel, rodytely, switilnyka, swiatytelen, syia, syie, syła, syło, sył, syricz, sych, syce, soprotwyen, soprotwynym, Spasytelu, ticho, iawysia, pryszedszu, try i t. ін. У книжці П. Могили не рідко замість *y* маємо *i*, звичайно, з польського впливу.

Так само в діеслівних формах: byty, woskreszaty, hla-hołaty, daty, diiaty, nosyty, poznawatysia, posłaty, pustyty, soditelstwowaty, sotworyty, sydyty, usławlaty, sławosłowym, słyszyte, woznosyt, lubyt, sydyt, sudyt, rodych, rodysia, ispołnył, oswiatyl, rodył, sotworył, rodyła, dały, zakonopolałały, połahały, sotworyły, czy, wospryaty, woznesy sia, oswiaty i т. ін.

По *и*: ny, ny ly, wnym, snym, nykomu, nyktoże, any, nyże, nyczto, nyzpostał i т. ін.

По шелесних: Božyi, Božya, Božym, błażył, mužie, żywot, żywźn, żywzny, żyw, żywł, żywwo, požywe, żywuszczie; nauczyte, połuczy, otczyim, otczyi i otczyi, czystaia, poczytaiu; pywszyi, znaieczy; prebudeszy, suszczym, rodiaszcziy u pruzwodiaszczyy, yschodiaszczyy, poczywaiuszczyy i т. ін.

З правописної традиції й за впливом живої української мови Петро Могила й Рутка вимовляють *-ky* (-ki): aky, raky, wełykum, Jordanskyia, iazyky, uczenyky i т. ін.; але часто пробивається й вимова (теж жива народня) *-ki*, напр.: aki. oblekiysisia, nauki, so czełowiki, priczastnyki, błahowistnyki i т. ін.

Родовий відмінок жіночого роду слів м'якої відміни (основи на *i*) Рутка вимовляє все з *-y* на кінці, напр.: bła-hosty, mudrosty, premudrosty, własty, płoty, światosty, myłosty, pomaszczy, żywzny i т. ін.

Місцевий відмінок однини слів м'якої відміни в вимові Рутки мають *-y* (=i) на кінці, напр.: w premudrosty, na zemły, na twary, wo sercy, na Otcy, w Otcy, w Troycy, wo hypostasy i т. ін. У П. Могили: w czaszy. Ця ж вимова панує й сьогодні в західно-українських говорах.

Закінчення *-ki* в давальнім відмінкові Рутка вимовляє *-wy*, напр.: myrowy, — це західня вимова.

Давальний відмінок займенників *mi*, *ty* вимовляється *mu*, *tu*.

4. В українській мові давнє *и* ствердло в усіх позиціях, а тому ствердло воно й тоді, коли стояло перед голосним звуком, цеб то в написах *-ia*, *-ia*, *iu*, *-ie*, *-is*, *-in* буква *i* вимовлялася як *u*. Так постійно вимовляє Й Рутка, напр.: abyie, bezsmertyia, bytyie, bytyia, błahowołenyie, bła-hoczestyle, Božya, Božiu, widenyie, wowidenyi, wiśczanyiu, wosyawszu, wosyawszaho, wosyaw, po woskresenyi, darowanie, darowanyia, daianye, dychanyie, dychaniem, diianye, dostoianye, dostoianya, po lewanhełyiu, iedynyie, zabwenye,

znamenyie, Izraelstyie, imenowanyiu, ischoždenye, yzłyiawyi, yzobraženyie, yzreczenye, yschoždenye, kreszczenye, neroždenye, obyłyia, obszczenya, obiasnenye, opłewanyie, orudyie, oswiaszczenye, Pentekostyiu, pysanyi, pytanyiu, płotyiu, podobye, poroženyie, posłanyie, prisnosuszczya, pryczastyie, pryszestwyie, pryszestwiem, priatyie, raspiatyia, raspiatyiem, reczenye, rozdaianya, roždenye, roždenya, syia, syiu, syie, syaiut, syiaia, sowokuplenyia, spasenyie, spasenyia, strastyiu, sudyiu, teczenye, tryiem, chotinyie, chotinyiem, carstwyie, iawlenye i t. ін. У П. Могили: oruzyie, wospryiaty, žytyia i t. ін.

Це дуже важна вказівка на стару українську вимову; так само вимовляють ці й подібні слова й сьогодні в Галичині й на Буковині.

5. Букву ѣ в прийменниках та приставках у церковній вимові в XVI—XVII ст. вимовляли за о значно частіш, ніж вимовляємо тепер; так, Рутка й П. Могила говорять: ko Bohu, soszedsza, swiszy, so tymže, so Otcem, so Synom, wo nemże, wo pisnech, wo bożestwennom, womiszczachom, wo swiatoy, wo Ducha, wo prorocich, wo Ierusałymy, so nebesę, sonyidet, wo horney, wo iedynaho, wo Hospoda, wo cerkow, wo kupel, wo Czermnom mori, ko światomu i t. ін. Вимова ѣ за о в приставках та прийменниках къ, съ, къ сьогодні в церковній вимові в Галичині й Буковині так само значно частіша, як у Великій Україні.

6. Характерною ознакою української мови є з доісторичних часів в те, що в ній звук е по шелесних змінюється на о; вже в пам'ятках XI віку знаходимо: челеckъ, жена,ничесеж, і т. п. Але це була ознака живої української мови, а богослужбові книжки звичайно постійно з традиції все мали в цих випадках ѣ, а не е, а тому і в церковній вимові ця ознака була рідка. Але все таки в церковній вимові по шелесних часом вимовляли е зам. е, а тому й Рутка пише: czołowik, obszczoie, menszoie і т. ін.

7. З найдавнішого часу в Українській Церкві встановилася вимова букви г як h, а не g. Здається, що ті болгарські священиники, що перші навчали нас церковної відправи, ці перші вчителі наші вимовляли г як h, щебто близько до грецької γ (а у греки не читали як g). Ось ця м'яка вимова г, що встановилася в нас іще з початку нашої Церкви, панувала в нас увесь час; і не тільки панувала в нас, — ми накинули її також і Церкві Московській.

Звичайно, Петро Могила та Рутка знають вимову г тільки як h, вимова г як g у них ніколи не стрічається, ось приклади: Boh, Boha, Hospod, Hospoda, błaho, błaha, druh, druha, hlahoł, hlahołu, bohosłow, anhelski, ahncem, hrada, hľubyna, hľubyňy, błahodat, po jewanhełyju, hlahołem, hlaholet, hlahołaty, hlahołetsia, hlahołeszy, hlahoła, ohnenyi, na Holhołi; błahoczestni, błahosty, mohut, bohotworym, mohuszczyja, połahaiet, połahaty, hrichy, druh ot druha, ohnenych, wynohrad,

і т. п.; родовий або знахідній відмінок однини в прикметниках все має *r* = *h*, напр.: *poslidniaho*, *seho*, *naszeho*, *ieho*, *unaho* і т. ін.

8. Звук *r* почав тверднути в українській мові ще з доісторичної доби; в теперішній час *r* в українській мові стверд на великім просторі, хоч іще й не малий простір, де *r* не ствердло. Церковна вимова знала тверде *r*, хоч церковні богослужбові книжки з традиції звичайно оминають його. В вимові П. Могили та Рутки знаходимо й тверде *r*, напр.: *try*, *caru nebesnyi*, *pryydy*, *narycaiu*, *narysaiutsia*, *tworyt*, *tworym*, *twar*, *zrym*, *zry*, *Chrystom i Christom*, *Chryste*, *prywierzeno*, *pryszedsza*, *pryzestwyie*, *pryiaty*, *wospryiem*, *prychodyt*, *pryimyte*, *pryiemzsche*, *pryszedszu*, *pryczasten* і т. ін.

9. Назовний відмінок множини прикметників Рутка звичайно вимовляє як *yi*, напр.: *wirnyi*, *pianyi* і т. ін.

10. Староболгарське закінчення родового відмінку прикметників *-аго* було чуже в нашій мові ще з часу заведення в нас перших служб церковних; що це *-аго* дійсно було чуже в нас, на те вказує вже хочаб те, що цього закінчення зовсім не знає тепер жива українська мова ані в однім говорі. Але наші богослужбові книжки, — звичайно найвірніша копія з болгарських оригіналів, — традиційно дотримували цього *-аго*, й тому воно попало й до нашої церковної вимови, і в формі *-a-ho* живе в нас аж до сьогодні. Рутка та П. Могила постійно вимовляють ці форми на *-a-ho*, напр.: *druhaho*, *otczaho*, *yschodiaszczaho*, *otczeskaho*, *żywaho*, *iedynaho*, *neweczernaho*, *sowerszennaho*, *sokrownaho*, *beznaczalnaho*, *inaho*, *posławszaho*, *obiszczawszaho*, *hła-hoławszaho*, *soszedszaho*, *poslidniaho* і т. ін. Але жива вимова *-o-ho* зам. *-a-ho* таки часом проривається й у вимові Рутки, напр.: *swiatoho*, *iedynoho*, *iednoho*, *pysannoho* і т. ін.

11. Закінчення в дієсловах було м'яке ще з доісторичної доби, хоч традиційно в богослужбових книжках звичайно писали *-tъ*. На жаль, латинська графика не дала змоги П. Могилі та Рутці показати своєї дійсної вимови в цих формах, бо їх кінцеве *t* може бути *-tъ* і *-tъ*, напр.: *błażyt*, *woznosyt*, *iest*, *sydyt*, *tworyt*, *sudyt*, *lubyt*, *prychodyt*, *proswiszczaiet*, *umiiut*, *premołknut*, *sut* т. ін.; пор. написи в П. Могили та в Рутки: *Hospod*, *błahodat* і др., — це ясно показує, що вони не мали графічних засобів зазначати м'якої вимови кінцевого приголосного.

12. На закінчення зверну увагу ще на одну рису Ручиної вимови, — він часто церковнослов'янським словам надає живу народню форму, напр. хоч би такі випадки, як: *serce*, *wo sercy*, *ieden* поруч *iedyn*, *czolowik* пор. *czelowik*, *каже w sobi*, *k sobi*, *twoieho* і поруч *twoaho*. У П. Могили: *tobi*.

Характерна прикмета церковнослов'янських пам'яток, група *жда* (що походить з *dj*) була в Україні, звичайно, тільки мертві правописна форма; ось тому Рутка часом замість *жда* дає живу народню вимову *ж*, напр.: *poroženyie*, *rożestwenni* і т. п.

13. Звичайно, про якесь акання (вимова «ненаголошеного за »), що тепер так часто чуємо в церковній вимові російській, у Петра Могили та в Рутки не може бути й мови: *sowerszenno, oboich, poznawaietsia* і т. ін.

Вкінці подаю хоч два невеличкі зразки Рутчиної вимови в цілому.

Sam Władyko wsich Boże Spasytelu nasz, nadzieża wsim koñcem zemli, y suszczym na mori dalecze, yż w sey poslidnyy y spasytelnyy deń prazdnya, tayny swiatyia, y iedynosuszcznaia, y soprisnosuszcznaia nerazdelymaia Troyca pokazawyy nam y iawlenye y pryszestwyie swiataho y żywotwioriaszczaho ty Ducha wo widenyi ohnennych iazyk na swiatyia swoia Apostoły, yzłyiaawy, y błahowistnyki tych postawywi prawosławnyia wiry (ст. 338).

По сychże abyie na nebesa woznesyssia, y odesnuiu sidiay Boha y Otca, Bożestwennahoże y swiatoho, y iedynosuszcznaho, y iedynosylnaho, y iedynosławnaho, y soprisnosuszcznaho Ducha nyzposławyy na swiatyia swoia uczenyky y Apostoły, y tym proswitywy ubo Sych, y nymże wsiu Wsełenniu Christos Boh nasz (ст. 361).

Ось така церковна вимова київського митрополита Петра Могили та киянина Феофила Рутки. Вимова ця, звичайно, не була тільки власною, особистою вимовою, цих учених мужів – це була звичайна в той час церковна вимова, і то вимова не тільки київська, але й вимова волинська та галицька, львівська (обидва довго жили й працювали в західній частині українського народу, де могли привчатися й до західно-української церковної вимови). Вимову цю пізніше в російській Україні знищено урядовою силою, але в Галичині й Буковині живе вона й до днесь.

Стаття моя була б неповна, коли б я не спинився ще хоч коротко над питанням про *наголос* (акцент) у богослужбових книжках. Споконвіку українська Церква знала свій власний наголос слів, відмінний від наголосу інших слов'янських народів; цього свого наголосу українська Церква міцно дотримувалася аж до кінця XVIII-го віку, а почасти – до половини віку XIX-го. Від давніх часів, XVI–XVIII віків збереглися цілі стоси найрізніших церковних наших книжок, видрукуваних у тодішніх церковних друкарнях, – і всі вони мають свій власний, від російського відмінний наголос: це звичайно живий народній наголос¹ Відмінний наголос у церковних книжках, як роз-

Див. про це такі мої праці: 1. Курсъ украинскаго языка, Кіїв, 1918 р. ст. 104–113; 2. Свята служба Божа св. о. нашего Іоана Золотоустого мовою українською, ч. II, ст. 17–18, Львів, 1922 р. 3. Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок, „Записки Наук. Тов.“ т. 136–137, ст. 197–224, Львів, 1925 р.; 4. Український наголос на початку XVII-го віку, „Записки чина св. Василія Великого“, Жовква, 1926 р., т. II, вип. 1–2, ст. 1–29 і 5. Український наголос в XVI-м віці, див. „Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского“, 1928 р., ст. 444–451, видання Російської Академії Наук.

повідав я вище, урядовою силою заборонила Росія, але він позостав ще й до сьогодні там, куди ця сила не сягала — в Галичині та на Буковині.

III.

Із усього вищесказаного роблю такі висновки:

1. Однієї спільної церковної вимови (ніби „церковно-слов'янської“) слов'яни ніколи не мали і тепер не мають, бо кожна церква вимовляла богослужбові тексти по-своєму, наближаючи цю вимову до своєї живої мови.

2. Наука знає вимову богослужбових текстів тільки болгарську, сербську, українську, російську і ін., а вимови церковно-слов'янської, як спільної для всіх цих народів, ніколи не існувало.

3. Українська людність із давніх часів аж до кінця XVIII століття чула по своїх церквах тільки свою, до живої мови наближену, церковну вимову.

4. Російську вимову церковно-слов'янських текстів до українського народу, що жив у Річі Посполитій Польській, занесено російським урядовим примусом по розділах Польщі.

5. Сьогоднішня вимова в православних церквах у Річі Посполитій Польській — це вимова великоросійська, а не „церковно-слов'янська“.

На закінчення подаю коротесенький проект правил вимови богослужбових текстів в церквах з українською людністю.

1. Букву *ѣ* вимовляти як *ї*: вірую, во віки віков, хліб і т. ін.

2. Букву *и* вимовляти приблизно як російське *ы*: Господи помилуй, благословы, мыр всім і т. ін. По голоснім звуци *и* вимовляти як *ї* (*її*, *ji*): твойм, достойн і т. ін.

3. Букву *е* вимовляти приблизно як російське *э*: небо (*nebo*), вселыся (*wselysia*), себе (*sebe*) і т. ін. На початку ж слова і в середині по голоснім звуци *е* вимовляти як *ї* (*їe*, *je*): єгда (*jehda*), поем (*rojem*) і т. ін.

4. Акти, цеб-то ненаголошене вимовляти як *а*, недопустимо: отцем (*otsem*). очисты (*oczysty*), а не: атцем, ачиши і т. ін.

5. Букву *г* вимовляти як латинське *h* (а не *g*): Господы благословы (*Hospody błahosłowy*) і т. ін.

6. Наголоси ставити, як у живій вимові: хвала, ім'я, творець, всеого, честный, зёмний і т. ін.

Іван Огієнко.

ГОРАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

З приводу дуже рідкого й незвичайного ювілею 2.000-річчя піародини найславнішого римського поета Квінта Гораций Флакка (65—8. перед Хр.) відгукнувся досі тільки один журнал маленькою статтею. І це дивно вражає, бо хоч у нас нема й че було піколи великого захоплення античними літературами, то саме Гораций становить щасливий виняток. Ним, порівнюючи, ще найбільш у нас займається й дуже рано почали йому присвячувати увагу.

І саме виникає питання, чим славний Гораций, чому викликає у нас зацікавлення? Не тільки тим, що це найславніший римський лірик, що його твори завжди будили подив і їх читали в школах як справжнього класика, що він творець славних од і сатир і прекрасний стилізатор, що до найвищої досконалості довів поетичний стиль і змів щасливо поєднати чудову форму з глибиною думки. Можна наводити багато прикладів його творчості, я. і. те, що вдатно перешептив він грецьку лірику на римський ґрунт, що оброблював у своїх творах свіжі й оригінальні мотиви, умідо перетворював давні мотиви, зачерпнуті з грецьких ліриків, на нові. Як найкращі сторінки його звездії підносять знавці поетичний полет думки й світогляд витонченого римського інтелігента, поганість його духа та благородність душі, апoteозу поста й поетичної творчості, сміливу й бадьору самоощіпку власної літературної праці в пророцько-віщому тоні („Non omnis moriar“) поєднання чуттєвості й розумовості з певною перевагою останньої, вкінці чудові картини єдиного життя на хуторі, освячені й одуховлені поетичними переказами про музи й божества римські. У своїх творах ляється нам Гораций як благородний спікуресь, що славить шию й любов у гуртку щиріх приятелів, а з другого боку це теж по-бажний і суворий громадянин і патріот головним чином у III. квізі своїх патріотичних або римських од. Є теж критики, що йм найбільш подобається Гораций як поет-філософ, непідкупний жрець чистої краси, симузієт сільського життя на доні природи.

Горациеві сатири вводять нас у тасмиці щоденого римського життя й позволяють нам затягнути в душу пересічного римського міщуха й пізнати морально-суспільне обличчя Риму за цісарства.

I. Переклади й переспіви творів Горация.

1. Оди (пісні).

Найперший звернув у нас увагу на Горация Петро Артемович Кий-Гуляк, поет харківського гуртка (ур. 1790, пом. 1865), що перезапівав пісні його од і дав їм спільній заголовок „Гораськові пісні“, а саме: До Пархома I (І, 3 в Горация), До Пархома II. (І, 11), Розканина Охріма (І, 34), До Грицька (ІІ, 14), До Терещка (ІІ, 9) й До Любки (І, 23). Перезапівував ці оди в різних роках, а саме: перші дві

в 1827, третю в 1828, 4 й 5 в 1832 р. Й останню маєтъ у 1856 р.² Крім цього в 1819 р.³ написав він неначе вступ до переліцьованих пізніше од т. н. „Де-що про того Гараська”, де в глузливо-гумористичному, пародійному тона розправляє про москалів, як вони все по-своєму перекрутять, як ось Гараська перезвали Горацієм, що писав „політичний, бо він був собі на лихо лятивин“, а далі обмірковує пораду Горація писати твір пожалу й не виникати його пшидко в світ та обертає Її павпаки, пристосовуючи до українських обставин:

Не вам Гарасько свій указ скомпонував:
Він саж розумний був, розумний і писав.
Пишіть і на вербі нас трушами трахтуйте.
Пишіть і крамарів-наперників годуйте.
У нас холодний край, а ліс став дорогий.
Дуря ж ш-по-чому: що ступиш, то й дурний.
Пишіть, рибятушки, подикуйте нам люде:
За дурними та І всім розумним тепло буде.

Найкраще й пайдокладише оцінив транслютії П. Артемовського-Гулака видатний укр. критик та історик літератури Микола Зеров.⁴ По його думці перерібки Горацієвих од пера Артем.-Гулака неоднакової мистецької вартості, бо одні стислі й короткі (І. 23, II. 3; частково І. 11), інші дуже довгі, розводнені й віддаються від первістору та є непаче варіаціями на тему Горація. Найпопулярніша з-чому ж усіх перша ода до Пархома, транслювана на лад Котляревського й усієї котляревщини. Горацій адресує Її до Делія й радить йому зберігати рівновагу духа („aequam mentem servare“) й філософічний спокій у радощах і в розpacu. Артем.-Гулак передає цю саму думку, але тон і образи в вільго інші, бо він користується на лад Котляревського головним чином двома засобами, а саме: 1. високий і поважний тон оригіналу заступає п'ятьм і буденним і 2. дас український колорит, а саме здебільш сільську обстанову (напр. зам. фалеріцького вина — поставець горілки зам. затишної луки — галаєживий шинок) Й укр. пейзаж та перейменовані латинські назви й імена на українські. Так напр. замість 2 строф оди Горація дас Арт.-Гулак 8 стрічок своєї транслютії:

Пархоме! в шасті не бракай,
В нудзі — притмоя не ліз до неба;
Людей питай, свій розум маї,
Як не мудрый, а інгерти треба, —
Чи коротаси вік в журбі.
Чи то за поставцем горілки
В шинку нарізують тобї
Цимбалы, коїми і сонячка.

Тому теж і смерть з'являється в А. Гулака в образах, що їх ви-

² Таори І. Котляревського, П. Артемовського-Гулака, Евгенія Гребінки. Видання товариства „Пресвіта“. Львів 1904, стр. 393—403.

³ Там же, стр. 379.

⁴ Нове українське літературу. Історичний парис. Випуск перший. Видав. Т-во „Слово“. Київ 1924., стр. 72—77.

творила народня уява. У Горація класична обстанова, згідна з греко-латинською мітологією: підземні ріки, Харопів човен і вічне прогнання в царстві тіней, як це чудово передав М. Зеров у своєму перекладі.⁵

В travestії Артем.-Гулака людина лежить на печі, а до неї приходить смерть і стягає її в домовину. Нема тут ні урн з жеребками, ні перевозення душі померлого човном через ріку в підземеллі:

„Чи чіт чи зинка?“ — загука.
Ти бракиеш чіт. — „Ба, брешеш, сину!“
Озиветься наплуга з кутка,
Та й спутить з печі в домовину.

Інакше travestував Арт.-Гулак Гораціеву оду „До Хлої“ (I, 23), що йй дав заголовок „До Любки“ („Твори...“ стр. 403). Тут користується він уже іншою методою, іначе „ново-travestійною“, що становить перехід від travestії до перекладу. Наш поет уносить до своєї переробки нові деталі й із 12 рядків поширює її на 18, що зменшує артистичну вартість твору. Гораціева ода „До Хлої“, одна з перших його лірик, заслугує на подія з приводу свого лаконізму й стисливості, а цілій її час міститься в недосказах, бо Горацій зазначив тільки кілька головних моментів, залишаючи читачеві доповнення цілість. А.-Гулак ці недоскази сам доповнює, накладає місцевий колорит (лютий тигр = вовкулаці, гетульський лев = бортнякові ведмедів з Литви), а мова його ще не досить витончена. Однак нема тут наявного передраження аж зміни в насвітлені теми.⁶ Інші travestії Ар.-Гулака надмірно розтягнені й розводнені.

Для прикладу беру „До Пархома II.“, що спирається на Гораціевій оді I, 11 (Ти не quaesieris), що має 2 строфі або 8 стрічок. Своїх приятельці, що має видумане ім'я Левкою, радить поет, щоб не висідували в ворожбітів чи астрологів, яка чекає її доля, бо краще знести все, що трапиться, не дивлячись на те, чи судилося нам прожити багато років, чи тільки останню зиму; тому треба мати життєву мудрість: наповнити келіхи вином і користати з сучасної хвилини, не дбаючи про ченевне завтра. Цю Гораціеву оду А.-Гулак поширив із 2 на 7 строф, або із 8 на 28 рядків, значить сильно розводнив її, даючи від себе нові речі. В Горація маємо 3 основні думки й 3 моменти, стисло й лаконічно виведені, а саме: 1. не питати ворожбітів про життя й долю, 2. витерпіти те, що боги дають, 3. користати із того, що живеш. І уріємши собі час вином („сагре diem“). А.-Гулак теж їх затрияжує, але надмірно видовжує свою балакучістю, не даючи нових мистецьких картин. І так: до першої думки додає, що людина проживе стільки, скільки „викувала зозуля“, тому не треба збирати „всіх учирів і знахорів“, не треба „куматися з відмами“, а далі додає цілком власну вставку:

⁵ М. Зеров: Антологія римської поезії. Вид. Т-во „Друкар“ — Білій Жмых, ст. 28. Це місце цитую іншаче.

⁶ М. Зеров: Нове укр. висловленство..., стр. 76.

Чи доведеться ще подушно заплатити?
 Чи до слагн іде розплатитися?
 Нашо, прощо тобі над сми чуприну гріть!
 Дурний, дурний! а в школі вчиває! (Твори.. стр. 393—394).

Другий момент А.-Гулак скороочус в порівнянні з Горацієм, яке розпускає водичкою третій момент, сідаючи за любого травестатора чоловіка, яким є горілка, що втрималася дуже довго в нашій літературі, особливо в п'есах етнографічно-побутової школи. Дві строфки присвячує наш поет сцені „в шинку пад бочкою горілки“, при чому Горацієву стисну думку „*Dum loquimur, fugerit iuvida aetas*“ передає образово в чисто народньо-побутовому томі:

От ук базікає, а час мов віл з гори,
 Чухра: Його не валигаси.

Закінчує свою травестію оригінальним образом, що його зовсім нема в первотворі й яким покористувався при кінці травестованої оди „До Пархома I“. Це образ смерти, що пере ганчірки; поки вона вернеться, треба витягати останню гривню й купувати горілку. Тут теж є вульгаризми (напр. „щуп оставлю гривляку з капшуком“), „стара (= смерть) пере ганчірки“, „при горілку на стіл“, український побут із віруваннями (зозуля куб, знихорі, ворожки й відьми, гривні в капшук, платити подушне, шинок і горілка), українська природа (хилииться од вітру гілка, віл з гори чухра; хились, як од вітру гілка). Подібну методу бачимо й ув інших травестіях, де подібне розводження ще більше й виразніше: напр. із Горацієвої оди I, 34, де є 4 строф = 16 стрічок, А.-Гулак скомпонував 28 строф = 112 рядків, а Горацієву оду II, 14, що в ній є 7 строф = 28 рядків, Арт.-Гулак розширив на 20 строф або 80 рядків.

Оди Горація перекладали в нас кілька авторів, а почав ці переклади Іван Франко, що побіч Ніщилського, Руданського, а в нових часах Зерова, має в нас найбільші заслуги, як перекладач творів обох класичних літератур. Переклав він 4 оди Горація, а саме: 1. До Меркурія I, 10. п. и. „Гімн до Гермеса“ з заввагою, що це Горацій переклав твір грецького поета Алкай па латинську мову;⁷ 2. До корабля (I, 14), 3. До Аполлона (I, 31), 4. До Аристія Фуска (I, 22).⁸

Переклади І. Франка точні й сумісні, може часом занадто вірні й дослівні, через що не завжди відповідають теперішнім вимогам поезії; вони не римовані, а щодо ритму, то І. Франко здебільш зберігає класичну ритміку. Мова досить гарна й чиста, але зісціями неначе прозова, а це можна пояснити тим, що в тодішніх часах найбільш вима-

⁷ Алкай і Солфо. Тексти І студія Д-ра Івана Франка. Львів 1913. стр. 15—16.

⁸ Переклади од 2—4. поміщені в шкільніх підручниках д-ра К. Лучаковського: Взори поезій і прози. Львів 1894, стр. 135—137. У П. виданні з 1909 р. покінено тільки оду I, 31.

гали від перекладів вірності й майже дослівної докладності. Франко, як беззахібний знавець латинської мови, прегарно розуміє й інтерпретує латинський текст і передає підчіжній його відтінки.

Для зразку подаю початок оди I, 10:

Гермесе, проречистий виучте Атланта,
Що людій первісних дикі звичай
Перекінів ти словом преподих,
Та штукою гарних вправ тілесних!

Кращий та більш мелодійний переклад оди „До Аполльона“, де вже легче відчути красу поетичного слова, хоч перекладник і тут зберігає дослівну згідність із первотвором:

О що просить сяяного Аполльона
Співадю? О що чолить, вино чове
Ллючі із чаші? Не о жицво
Буйне в Сардинії плідній —

О скот товстий в Калабрії гарачій,
О золото й слонів індійських кісті,
Не о лазні, що річка Лірс
Спокійна мовчки нідлив.*

Хронологічно будуть переклади д-ра Василя Щурата, що подібно, як І. Франко, злагатив наше письменство своїми гарними перекладами не тільки Горація, але й творів європейських літератур. Д-р В. Щурат замітний тим, що переклав досі найбільше Горацієвих творів, а саме 22 оди Горація, видані в збірці „Вибрані оди Горація“, Перемишль 1901 (8°, стор. 33), що є відбиткою із „Звіту дирекції ц. к. II Гімназії в Перемишлі за шк. рік 1900/01“.

Д-р Щурат переклав найбільш од із I. книги (11), далі з II. вісім, дві з III. й одну з IV. книги.¹⁰ Переклади його од мають свою окрему красу, — вони солідні й мірій й дуже точно передають думки первотвору. Вони перимовані, а віршовий розмір оригіналу збережений.

Щоб показати, як вони виглядають, наведу 2 строфі оди I, 20 до Медената:

Вити жем Сабін з поєднічих кубків
Такий; сяя його я у гречькім збані
Засмолив, коли тобі так в театрі
Онлески дано.

Меденате, що Ватикан луною
Жартівливою й вод родимих берег
Віддалі тобі принаджну почесть,
Лицарю світлай.

Щоб іще краще пізнати, чим замітні переклади д-ра Щурата

* Цитую з II. видання „Взорів поезії...“ ст. 153.

¹⁰ Подаю сине їх: До Медената I, 1; До корабля з Вергілієм I, 3; До Л. Секса I, 4; До В. Агріппи I, 6; До Мун. Плакка I, 7; До Лерненої I, 11; До Медената I, 20; До Арістія Фуєза I, 22; До Вергілія I, 24; До Ікіці I, 29; До Аполліна I, 31; До Салюста II, 2; До Делая II, 3; До Сентікія II, 6; До Помпея Вара II, 7; До Вальгія Руфа II, 9; До Ліцінія Мурена II, 10; До Квінта Гірікія II, 11; До злочасного дерева II, 13; До Медената III, 8; До Мельпомени III, 30; До Льюдія IV, 9.

ї чим різняться від інших, наводжу для порівняння з Франком ім перекладом початок перекладу тієї самої оди I, 31:

Чого обітх просить в Авалія
поет? Чого він молить, нове вино
злюти із чаші? Не ведатих
жине у Сардинії плодоштій,
не стад богатих в буйній Калібрій,
не кости слона з Індії, ні золота,
не піль над тихою рівною
Лірісом, що іх вода рве мовчка.

Як виглядає переклад д-ра Щурата (з 1901 р.) в порівнянні з найновішим перекладом М. Зерова (з 1920 р.), може показати ось це зіставлення кінцевої строфі оди II, 3. До Делія:

Д-р Щурат (ор. сіт. стр. 22—23):

Всіх нас до той-ж цілі судьба жене,
всім в урпі жереб скаче, щоб випасти
днесь-зутра й посадити в човен
на заточене віковічне.

М. Зеров: Антологія (стр. 28):

І всі ми будем там. Надійде міть остання
І в човен живе нас, як діджено черги,
І зхуро стріпуть нас довічного вигнання
Понурі береги.

Далі треба згадати про переклади од проф. Тараса Франка, сина Івана, що під впливом замінування батька до античних літератур полюбив теж класичні мови й твори та присвятив їм багато праці.

В цього маємо вже ту повість, що він не тільки перекладає, але здебільш переспівує оди й інші твори Горація, а крім цього поезії інших римських лірників, знаючи, що Горацієві твори можна краще й глибше пізнати на тлі літератури й поезії цілої доби, подібно як це робить пізніший перекладач Горація М. Зеров. У 3 своїх збірках¹¹ це-ре-еклав і переспівав Тарас Франко біля 30 од (називає їх тіснями), що йм, не вдоволяючись давніми наголовками Горацієвих адресатів, дає теж наголовки за змістом або гаслом.¹²

Переклади Тараса Франка різняться сильно від попередніх. Це не дослівні переклади, тому теж він називає їх „переспіви“, тому теж він не був зв'язаний класичною ритмікою й це робить його вірші легкими, мелодійними, гнучкими, а не сухими, штучними, нецікавими. Ритміка у цього сучасника, а саме багато ямбів (I, 19, 26), дактилів, тро-

¹¹ 1. З тужої левади. Львів 1913.. 2. Старе вино в новім місі. Вибір віснових віршів із Катулла, Горація і Марцілі. Львів 1913; 3. Збиточний Амер. Львів 1918.

¹² Подаю список цих од: На хвильах любови I, 5; Закоханий спортовець I, 9; Сагредо I, 11; Заздрість I, 13; Ітог на село I, 17; До Вернера I, 19; Сороками дівчинка (До Хльої) I, 23; Дарежні відкладання I, 25; До дівчини Шіллі I, 26; Любов до служниці II, 4; До Постумса II, 14; Зинуття обичаю III, 6; Запрошені на бенкет III, 8; Лідія й Горацій III, 9; До Хльориди III, 15; Пісня про вині III, 28; До Тарквата IV, 7; На іменник Мецената (До Філліса) IV, 11; До Ілкій IV, 13 і та 11 інших.

хей (ІІ, 9 і ІV, 7), є теж подекуди народня ритміка. Ритми правильні, хоч бувають і недбалі. Перекладач не тільки звільнюється від кайдач класичної метрики, але й пропускає образові вислови й чисто римські фрази, трансформуючи їх па сучасну мову й фразеологію й тому стає більш зрозумілій і біжчий до сучасних поетів, при чому не відбігає задалеко від латинського первотвору. Одним словом, це змодернізований переклад і цим вони оригінальні. Мова доволі чиста, але ще передвоєнна, не вільна від галичанізмів, може деякі слова й фрази трохи будешні, а навіть вульгарні.

Для зразку подаю дві строфки пересіву оди I, 8 п. н. „Закоханий спортивець“:¹³

Лідіс, скажи далей,
Чому пивцін ти сфеба,
Чој палаш кехавши так?
Він міцший і не старий ще
Чој не ходить ніже на грише,
Не видати його п грах?

Чој не жичиться в перегони,
Чој не уїзджає козий,
Дивунів галлійських алих?
Не купається й одшив
Чој бойтесь гори кроини,
Зброяю чох запіс на стрих?

Перекласти.

(Кінець буде).
Євген Грицак.

НАЙДАВНІШИЙ ЧИН ВИБОРУ ІГУМЕНА Й ЗАПОВІТ ЧЕНЦЯМ КІЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ЛАВРИ.

Пам'яті історика Антонія Петрушевича.

Лаврентій в Літопис подає під р. 6569 (=1051), після згадки про поставлення Ларіона митрополитом Руси, оповість про початок Печерського монастиря. В цій повісті зарисовується бажання автора за-значити місцеве самочинне походження Печерської Лаври. Повстала вона з волі до уединення „прозвутера іменем Ларіона“, що був у церкві св. Апостолів на Берестові та викопав у недалокому лісі на кручи над Дніпром двосаженну печерку для самітної молитви. Згодом з'явився в цій печерці чернець, що побував на Св. Горі, де після пробій науки постригся в ченці під іменем Антонія. А що новопострижений був родом із Любеча, то ігumen новелів йому: „Иди въ Русь опять и буди благословенъ отъ Святых Горы, яко отъ тебе мнози черници быти имуть“, та благословив і відпустив його зо Святої Гори словами: „иди съ миромъ“.

Ось так до волі побожного священика аскета й ереміта долу-лося благословення старовинного й авторитетного осередку черпечого

¹³ Старе вино в новім місці, стр. 31.

життя східно-західної Європи, що через ченця русича Антонія шириво й скрізь по сферу впливу Царгороду на Київську Русь. Найдовши готову печерку на дніпровій кручі, чернець Антош передав цьому місцю благословення — в молитві: „Господи, утверди мя въ мѣсть семь, и да будеть на мѣсть семь благословенъ Святыя Горы и моего игумена, иже мя постригъ”.

Завдяки прикладному життю монаха Антонія благословення виявилося дуже дієсні: у нього просята молитви богомольні люди в своїх потребах, а павіть Ізяслав після смерті свого батька Ярослава, як великий князь київський, прийшов до нього з дружинниками — поблагословитися. Ось так жива сила морального й потенціального благословення з осередку традиції чернечого життя довела до реального висліду в свідомості серед мас та до прилюдного підтвердження цього стану представником державної влади.

Тільки від цієї хвилі міг чернець Антоній виступати признатим і законним організатором чернечого життя братії, що зібралися були в більшій печері з великою церквою. Свою організаційну працю почав Антоній Печерський актом проголошення 12-ї ченцям благословення й уставу:

Передача традиції:	„Се Богъ васть, братъя, говокуни, и отъ благословенъя есте Святыя Горы, имъ же мене простриже итуменъ Святыя Горы, а язъ васть постригаль.
Благословення:	Да буди благословенъс на васть первое отъ Бога, а второе отъ Святых Гор.
Устав:	Живите же особъ, и поставлю вы игумена, а самъ хочю ять ону гору ити единъ, якоже прежде бахъ обыклъ, уединяться” ⁴⁹ .
Ігуменом поставив Варлаама, що враз із братією вважав Антонія за протоігумена, коли по якомусь часі з'явився в нього з братією:	
Прохання братії:	„Отче, умножилюся братъя, а не можемъ ся вхъстити въ печеру, да бы Богъ новелъ и твоя молитва, да быхомъ поставили церковицу въ печеры”.
Дозвіл:	И повелъ имъ.
Подяка:	Они же поклониша ся ему
Нарада:	и поставиша, съвѣтъ створиша братъя со ігуменомъ, поставить монастырь”
Прохання Антонію:	„Отче, братъя умножаються, а хотѣли быхомъ поставить монастырь;
Благословення. — дозвіл:	„благословенъ Богъ о всемъ, и молитва святых Богородица и сущихъ отецъ, иже въ Святѣй горѣ, да будеть съ вами”
Правопаміце від князя:	Посла единого отъ братъя ко Ізяславу князю: княже мой, се Богъ умножасть братъю, а мѣстьце мало; да бы ишъ даль гору ту, яже есть надъ печерою.

Надання**через жи-****вого свідка:** Ізяславъ... посла мужъ свой и вда имъ гору.

(Князь заснував окремий монастир св. Димитрія для доходу собі — за прикладом цісарів, бояр, багатіїв царгородських — і взяв Варлама за ігумена).

Вибір ігу-	Совѣтъ створше братъя, идоша къ старцу Антонью
мена:	и рекоша: „постави намъ ігумена“.
Антоній:	„Кого хощете?“
Братія:	„Кого хощеть Богъ и ты“.
Антоній:	„Кто болій въ васъ, акъ же Федосій, послушливый корткий, смиренный, да съ будеть намъ ігуменъ“.
Подяка, ви-	Братъя, ради бывше, поклонищеся старцу и поста-
бір:	виши Федосія ігуменомъ братъ“.

Ось скелет Чину при виборі ігумена за Антонія Печерського. У тому ж Літопису під 6582 р. (= 1074) знаходимо цей Чин у трохи поширений формі, поданий із приводу смерті Теодосія.

На Світлім тижні ігумен Теодосій занеміг. На 5-тій день недуги під вечір він велів внести себе на двір. Його взяли на сані й поставили проти Церкви та вдарили в біло, щоб зізвати братію. До зібраних промовив старець:

Привіт -	„Братъя мои, и отци мои, и чада моя; се азъ отхожю
вступ:	отъ васъ, якоже яви ми Господъ“.
Чин вибору:	„Вы же кого хощете ігуменомъ имѣти себѣ, да и азъ
	(Т) благословеные подаль быхъ ему“.
	(Б) „Ты еси нам всѣжъ отець, да єго изволиша самъ, то шамъ буди отець и ігуменъ; и послушаєшъ єго, яко и тебе“.
(Т)	„Шедше кромъ мене нарьщте, єго же хощете, кромъ двою брата (обмеження права вибору), впрочихъ хощете отъ старшайшихъ и до меншихъ“.

Братія відступили до Церкви, зговорилися й вислали двох ченців:

- (Б) „Его же изволить Богъ и твоя честная молитва, єго
же тебъ любо, того нарци“.
- (Т) „Да аще отъ мене хощете ігумена пріяти, то азъ
створю вамъ не по своему изволению, но по Божію
строгію“.

Теодосій
після цього
застере-

- ження:** „нарече имъ Іакова презвитера“.
- (Б) „Не здѣ есть постриженъ“, и начаша просити Стефана деместика, суща тогда ученика Феодосія, „яко сесь вростъ есть подъ рукою твою и у тебе
послужиль есть, сего шы вдай“.

Благословення й передача традиції:

(Т) „Се азъ по божью повелѣнию нарекъ бахъ Іакова; се же вы свою волю створити хощете”. И послушавъ ихъ, предастъ имъ Стефана, да будеть имъ игуженъ. И благослови Стефана, и рече сму: „чадо, се предаю ти манастиры, блюди со опасеньемъ его, и иже устроихъ въ службахъ, то держи, и преданья манастырська, и устава не измѣний, но твори вся по закону и по чину манастырьску”.

Після цього братія внесли Теодосія назад у келію й подожили на одрі.

Засвідчення вибору перед князем: На завтра, 6-ого дня недуги Теодосія, прибув — може на запрошенії вмираючого — князь Святослав із сином Грабом.

Прощання з братією:

(Т) „Се отхожю свѣта сего и се предаю ти манаstry на сблюденье, егда будеть что смятенъ въ немъ. И се поручаю ігуменство Стефану, не дай его въ обиду”. (Князь попрощався й прирік).

„Аще по моемъ отшествіи свѣта сего, аще буду Богу угодиль и пріядъ мя будеть Богъ, то по моемъ отшествіи манаstry ся начнетъ строити и прибывать въ немъ: то вѣжьте, яко пріядъ мя есть Богъ; аще ли по моєй смерти оскудѣвати начнетъ монастырь черноризци и потребами манаstryскими, то вѣдуще будете, яко не угодиль семъ Богу”.

(Б) „Отче, молися за ми Богу; вѣмы бо, яко Богъ труда твоего не презиртъ”.

(Т) „Въ ночь похороните тѣло мое” (останній розпорядок вмираючого).

Подробно оформлений Чин вибору нового ігумена та офіціяльне проголошення цього вибору перед князем має декілька спільних точок із завіщанням Ярослава Мудрого 1054 р. В обох випадках у вступі Йде мова про надходячу хвилю смерті тою самою формулою: „се азъ отхожю свѣта сего”, а в житті Антонія цей мотив означений тільки його волею відійти на самоту.

В династичній державі вододар установлював право наслідування; в монастирській спільноті був звичай узгіднювати вою братії й ігумена начальника. Як князів наслідників, так і вибраних монастирських ігуменів обов'язувала установлена традиція правопорядку — уставу та добйливість за цілість переднього майна й за його пріріст, у чому виявлялося благословення Боже. Князь поручав наслідникам любити й шанувати найстаршого, як того, що „єсть въ отьця мѣсто”, так і ченці обіцюють слухати ігумена, поставленого за їх згодою Антонієм 1051 р. і Теодосієм 1074 р. Обидва основники Печерської Лаври узаконоють свій розпорядок і вибір, поручаючи справи дальнього розвитку монастиря ще й князеві: муж Ізяслава передає Антонію гору над

,В МЕНЕ СЕРЦЕ НА ДВІ ПОЛОВИНІ”.**Дмитро Фальківський.**

Сього дня 1934 року в Москві забито прибічника Сталіна, Кірова. Очевидно, постріл Ніколаєва пролунав відповідного часу, явившись на совітські відносини вістарчальним приводом виловити й винищити багатьох небажаних. В Україні відгомоном московської події було складення ще одного жалюбного спіску — а на чолі його стоять трагічна постать А. Крушельницького, а далі йдуть — талановитий, ясний Косинка, бурхливий, надійний Влизко й темне, зболіле обличчя поета — Дмитра Фальківського. Глибока трагедія цього співця не вибагливих формою, але мелодійних, насыщених почуттям пісень, привокує до себе нашу увагу. Є це взрець психології селянського поета, виразного зо свого оточення й закинутого жорстоким життям до сініх, темних вуличок невмілимої совітської дійсності.

Ім'я Д. Фальківського загаль но мало знає. Голосно пролунало воно на ряду з іншими тільки після його розстрілу. У вій українській пресі, красній і закордонній, з'явилася звідомлення про його смерть, скупі біографічні дані, креслені портрети та уривки з його поезій, що з'являються в журналах ще й досі.

Формальні життєписні дані Фальківського на сьогодні останньо обмежені, що не можуть служити матеріалом для розширення психологічного образу поета.¹ Однако в цьому винятковому випадку брак біографічних даних замінно не відчувається, бо творчість поета являється сама в собі багатою книгою його життя. Власне найхарактернішою рисою його творчості є своєрідний суб'єктивізм, в якому яскраво відбиваються об'єктивні форми життя й праці совітського письменника взагалі.

В творчості Д. Фальківського можна розрізняти три основні мотиви: I. Село й місто, II. Любов до рідної країни і III. Революція, її сприймання й служення їй.

Треба зазначити, що назовні другий мотив, сильно розповсюджений, може здаватися дожинуючим. Мотив революції так само до-

Дмитро Фальківський

¹ Див. їх у кн. 2 ст. 120 „Нашої Культури” за 1935-й рік.

ситі інтенсивний, щоб вицатись домінуючим в значенні змісту. Однак при глибшій аналізі на перший план виступає якраз мотив села й міста, і виявляється, що інші два мотиви ніби йому підпорядковані, знаходячись увесь час у аспекті згаданого мотиву, що на перший погляд здається рівнорядним, ба — навіть підрядним.

Всі три мотиви творчості Д. Фальківського міцно пов'язані зовнішнє — формою й внутрішнє — настроем. Враження єдності підкресляється ще спільним тлом, якої аналогією в природі є осінь. Слів поета переважно міоворий. Цей тон, як маєже всі прояви своєї музичності розкриває сам. Лежить він уже в самій природі його улюбленої батьківщини, Полісся, — залине село, життя поліщука в „похилій хаті“, в болоті, в бруді. Вже від природи в „очах поміщуків“ похмурих цвітуть „певеселі огні“. А потім у місті постійна боротьба з голодом, далі образ війни, й нарешті — служба в Че-Ка й хвороба. Міоворий настрій усюди, бо: „Я забув, як мажором співати, бо серце в борні засунув.“ І в іншому місці („Ex, і вдарило ж життя“):

Хоч і хочеш мажором утяті, —
Дівочість чортова чорна, як тіль...“

Ота сувора, кошмарна дійсність не дає прорватися байдарям мотивам у піснях поета, вони переворотені осінніми настроями, пересичені смутком і безмежною тугою за рідним краєм. Рідний край — це Полісся, поліське село, це дія, де все знайоме, рідне, зрозуміле. Поза тим починається чужина, що її втіленним є місто, де все чуже, незрозуміле, далеке, вороже. Полісся присвячує поет багато віршів менших і більших та поеми „Казка“ й „1905“. У цих творах та ще у віршах: „Чогось гуде так вітер говорливий“ і „Ой шуми ж, моя піснє“⁴ найвиразніше виступає роздвоєність поета. Його трагічне положення між двох сил. З однієї сторони село, з другої — місто; тут почуття, там — обов'язок, тут прекрасно ідеалізоване минуле, там — жорстоке сучасне. „Казка“ — це апoteоз захоплення поета минулля. ідеалічний образ життя голубоких чабанів у „степах, укутаних квітками“. Заспів до поеми — це тімці поліської природі, присвята її своїх пісень і дум, бо —

Про що ж мають інше співати
Слова мої ширі і віскі?
Ой пуще моя полохата,
Болота відмінні біясніжі!...
Для вас, мої духи огністі,
Для вас моя пісні й журал...“

Гірка скарга на відірваність від природи, від села. Поет не знаходить слів, щоб оспівати пущу волохату, й не знаходить слів, щоб проklärити місто:

В далекін заброханія лісти
Чужий я, чужий серед мурів,
Чужа ци маленька кімната.
Чужі ці брудні тротуари
І обрій, запутаний в гратах
З дротів, що пансили, як уварі...“

Своїй пущі й ведетням-соснам хоче поет послати „ласки цілунок крилатий”, —

„Бо звикнути не можу до міста,
Брудного глумчого міста...“
..І лену думками за місто
Туди де немає цих мурів.“

З глибокою симпатією описує поет прихіднє життя чабанів, — здорових, чистих серцем людей, що їм вистачить кусень хліба та сиру, аби свобода в безмежних степах. Про таке життя мріє поет і проклянає місто („Ой, шуми ж, моя пісне“):

„Чорне, чорне, захливе, брудне...“

Прокляте, ненажерливе місто. Нема для цього місця в серці того, хто так „любив степи і кудлаті тополі...“

Болісно звучать слова („Ой, шуми ж“):

„Я ж село так забите любив...
Урізя все: до поля колись повернуся,
Що колись повернуся до них...
І все думав, що знову розквитнуть волюшки,
У моїй у селянській душі...“

Але поет знає, що вороття нема. Повертаючись увечері з праці пустирями за містом, поєт із острахом думас („Чогось гуде так вітер“):

„.... що за сотню, другу кроків
Мене поглине міста чортів шум...“

А вітер летить із далеких нив, і ось у очах поетових знову встає „здригнане село“. Гірким докором собі звучать слова („Чогось гуде“):

„Пого я проміян від срібні камінь,
Зміяла на місто соху й чересло.“

В гудінні вітра вчувається глух, що не стane поет більше за соху — „не прооре пахучої ріллі...“ Ноги ступають по пустирях, що мають селянські руки проорати їх плугом. Але ж („Чогось гуде“):

„Не запряжу я більше буданих коней,
Не проору я зап пухкий, як дим.
Май кіль новий станки паслини гонить,
Ірже іржашам гутнавих хашин...“

Місто — жорстокий бог, якому змушеній молитися поет замість ласкавого, милосердного бога природи, що вітає над селом у пущі. Все серце поетове тому другому богові, а місто — це пібі тачка, що до неї його приковано, й він тягне її з прокляттям, заливаючися потом і слізами, захлинаючись власною кров'ю...

„В мене серце на дві половини...
Диа тепче: був і будеш селянином!...
А друга жаке: ти вже робітник.“

Між двох сил. Село й місто. Яка ж сила фактично перемагає? Місто! Знепавиджене місто, що йому поет не присвятив жодного доброго слова. Місто, де виштовхнутий селом поет не прижився. Роздвоєні

серце на дві половині, — отже відсутність цілості. І дійсно, даремно шукати в Фальківського рис психології робітника — пролетарізація не відбилася в його творах, а риси селянські стратили свою виразність. Перед читачем людина, що загубила сама себе й б'ється в зусиллях знайти своє місце. Живучи в місті, поет бачить, що тут він чужий, зайний, що місто для цього — чужа стихія. А місто зногоу боку не приймає чутливого, занадто вразливого поета, відштовхуючи його на гострі кути жорстокої дійсності. Звідци ненависть поетова до міста, прибільшена негацією, і, як протиставлення йому, в поета стає образ села. Далеке, недосяжне село, і що воно далі, то краще здається в порівнянні з брудним, жорстоким переволюційним містом.

Свідомість безповоротності, віддаленість села, тута за ним ведуть поета до ідеалізації. Він мріє про село, мріє про селянську працю. Знущаний хворобою, зрезигнований тікає він думкою до землі, його руки тягнуться до плуга, а разум не освідомлює, що плуга знесильним рукам не вдерхати. Немає сил фізичних; патомість страшна втома — і фізична, і моральна. У тома, що пробивається в поета всюди Року 1931 пише поет вірш п. з.: „Зміні“. Присвячує його молодим, де „осінь липче до думок“ і „пам уже іти ді краю“. У тридцять років поет дивується: „і я у тридцять про любов...“ Ніби стара роками людина. І єдина втіха в догоряючій житті — це пісні, повні згадок про минуле, тута за природою, тута до села. А місто — це ніби персоніфікація злой поетової долі. Все зло походить від нього. Там нема місця людині з чистим серцем...

„Я зникнути не можу до міста,
Бо серцем я піжий і чистий...“ („Казка“)

І який дисонанс, коли читаєш далі:

„Дарха, що колись був чекістом...“

І далі віршованій опис розстрілів, опис, де чується сумісів, скарга та ніби пессімістічні спроби виправдати свою чинність. Порівнюючи цю чинність із працею косарі, що робитьсяним в ім'я майбутнього врожаю, Фальківський каже („Минузе“):

„Я теж косити хушу
В ім'я майбутнього врожаю,
І зах один, що жертва душу,
Подумать тільки, душу мають...“

Так шоби треба. Революція того намагає. Можна скласти цілу лінзку по-силок, виводом з яких є рішення прийняти на себе страшну службу. Рішення не в значенні особистої ініціативи, але як піддання чатівську з гори. Посилки: Я борюсь. Здобуваю. Здобуте треба зберегти, отже — вартуй! І Фальківський стає до цієї служби з свідомістю: „хушу“. Ця хвора свідомість утримала його на стражній варті цілих три роки... Захист революційних здобутків вимагає і перед чим не спиняється. і чим не гидувати в її службі, хоч би то був і „смітник жовтня“ („Ех, і вдарило ж“):

„Й служив у чека...
Дві І почі голодний,
без сил,
Я на смітнику жовтий копавсь,
Не жахаюся я тіней з могил,
Тіней тих.
Що я сам розстріляв...
Вартував революції кров...”

Ненависть до чинства жагуча й послідовна, наверствлення об'яз, голодного озлоблення, що вилилося в таких творах, як „1905”, „Казка” та інш., усе це щадило Фальківському те психологічне забарвлення, що звернуло увагу тих, хто шукав і вибирав виконавців безоглядно-жорстоких наказів.

Але ця ненависть, як показалося потім, охопила Фальківського й до тих, хто по революції („Ex, і вдарилож”):

.... життя за полу ілюзив
І кричить:
— О, Комуну!
Хто зумів переплантути бар'єр”

Відшуміла революція. Гру виграно. Панські карти побито. Прійшли будні, як звичайно, одні на горі, а другі на споді. І хто ж на споді? Ті, що винесли революцію на собі... Заправляти, користуватися здобутим приходять інші, приходять ті, що не жертвували. Ті —

„Хто з ідеї пошив убрання...”

Там, на горі — новітні пани, пани революції, а Фальківський — й інвалід.. І —

„Чи ж потрібний кому інвалід?...
Що колись боровся без слів?
... Одгрезів...
Одгукав...
Одшуяїв...
Як весною розбурханий лід...”

Інваліди живуть мыгулими. І Фальківський тікає в минуле, там шукає забуття. А мріяти про минуле в совітській суворій дійсності — це свого рода неблагонадійність, небезпечний ухил. Намагатися „вперед”, відгукуватися на події дня, агітувати, підлещуватися, славословити — от що вимагається від совітського письменника, чого не робив, не міг і не хотів робити Фальківський.

.... З вірнів кар'єр
Не робив й не робитьку я...”

каже він („Ex, і вдарилож”). І не співає на замовлені мотиви. Через те в його піснях чується щирість. Мотиви революції, а власне по революції, а більш сучасної дійсності в творах совітських письменників, особливо поетів і особливо українських звучать або вульгарно-грубо, або є акомпанемент, що має надати певне забарвлення тій чи тій темі. Від творів першого порядку тихе підлешування, від друг-

гих — штучністю, і між рядками часто легко можна прочитати авторове „мушу”.

У Фальківського цього нема. Що він оспівує, то оспівує широко. Очевидно, тому й мотиви революції в п'ного сягають у мишулі. Те, що бачиш у Сонітах щодня в усіх його проявах, тяжко ідеалізувати. Сovітські будні не притягають музи Фальківського.

Шукання в минулому ідеальних форм життя, віра в „казку”, чиста лірика — все це не належить до програмиsovітського письменника.

Вже р. 1926-го про Фальківського писуть: „Товаришу Фальківському якось трудно зрозуміти сьогоднішній день, і через те він нудиться за минулим і шукає в тій забутті. В казку вірять, та не всі, товаришу Фальківський“ (П. Лакиза: Літературні постатки, „Життя й Революція“, 1926, кн. VIII). Забуття треба шукати в боротьбі, — кажуть Фальківському, не розуміючи, що він виборовся вкрай. Але ж на такі вказівки, чи може перестереження, Фальківський не відізвався. Не міняє свого тону, й пише далі так, як уміє й відчуває. І ось від року 1931 його ім'я зникає з часописів, він пе друкується, його відсунуто в сутінь, звідки виходить року 1934-го вже як „зрадник“ соvітської держави...

Усі війни ведуться в ім'я якоїсь то „справедливості“, і завжди так якось винадає, що ті, хто фактично воювали, починають зрештою бачити, що боролись вони за щось зовсім інше, що замісць ангела справедливості з кривавих руйн повсталас темний демон...

Хто борець, той буде вічно боротися. Хто боровся за справедливість і його обмануто, той знову повстас. Народ побив панські карти. Але прийшли інші, іби то друзі, підступно відібрали козирі, й народ знову лишився пасподі. З властивою Фальківському щирістю й відданістю кидастися він збивати нових панів із їх позицій, і платить за це своїм життям. Гине від меча, що сам підійде...

Жмуток поезій лишився після Фальківського. Невесела спадщина. Жалібна книга життя. Небудений приклад трагедії українського співца зневаженої душі, затриманої в ганебну колесницю сучасних „варягів“ на українській землі.

Прага.

Олександра Чернова.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЇХА.

Історична родина драма.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Кочубей Василь, генеральний суддя.
 Любов, його дружина.
 Мотря, їхня дочка.
 Нянька в родині Кочубеїв.
 Дівчина, служниця.
 Іскра Іван, полковник полтавський.
 Апостол Данило, полковник миргородський.
 Троцінський, полковник тадицький.
 Святайло Іван, пін із Полтави.
 Никанор, чернець.
 Вістоюці, козаки.
 Діється за гетьманування Івана Мазепи.

ДІЯ ПЕРША.

Світлиця в Кочубеєвому домі в Батурині.

Вечір.

Кочубеїха (*вносить із сусіднього покою світло, ставить його на стол і спускає заноки на вікнах*).

Дівчина (*входить із передпокою*).

Вельможна пані там-он у дворі
 Якісь ченці прийшли: один старий,
 А двоє послушників...

Кочубеїха.

А, це ті,

Що їх спіткала біля церкви днесь,
 Вертаючись додому по Вечерні:
 Прохали пристановища... Чого ж
 Вони в дворі?.. Старого ти прийшли
 Сюди та приготуй покій для нього.
 А молодих в челядницькій прийміть,
 І про всіх вечерю добру спорядіть.

Дівчина. Гаралд, все зробимо, вельможна пані (*Входить*).

(Кочубеїха ходить у задужі по покою. По хвилі входить Никанор).

Никанор (*низенько склоняється*).

Мир дому нашому, вельможна пані.
 І всім, живущим в нім.

Кочубеїха (*показує на крісло*). Сідай же, отче. —

Стомились десь вчесь день у походеньках?

Никанор. Спаси Господь. Воєтину стомились

Серед мирської суети. (*Сідає*).

Кочубеїха (*сідає теж*). Звідкіль

Мандруюте? куди й чого?

Никанор. Из Лаври,

З Києва: були на прощі там,
Тепер вERTAЕMOSЬ собі додому.

Кочубейха. Куди?

Никанор. У Сівське: ми ченці смиренні
Із Спаської обителі святої.

Кочубейха. Я чула, і не раз, про цю обитель.
Святу, але навідати її

Господь нас так ніколи й не сподобив.

Никанор. Зіло велебна, тиха, велелінна

Обитель... Хоч не імами сокровищ
І добр земельних, та Господь святий,
За наші молитви і денно й нощю,
Благотворителів побожних, щедрих
Нам посылає в скруті повсякчасно:
Про нас рука ІХ не оскудіває,
Обитель украшає й нас годує.

Кочубейха. Хто за ігумена з монастирі?

Никанор. Архимандрит смирений Теофил.

Кочубейха. А ймення, отченьку, твоє?

Никанор. Мое?..

Раб Божий інок Никанор.

Кочубейха. І ми,

Як всі, що грішний світ і суету
Мирську над святість тихого життя
І душі спасення воалювали, будем
Прохати вас молитися за нас.
Але про це — пізніше, а тепер
До трапези, велебний отче, пропу.

(Встає й проводить ченця в передпокій; за хвилю вертається).

Нянька (глибока, але байдара ще, бобуся, по пазі входить із передпокою).

Ти, Любко, тут?

Кочубейха. Та бачин же, що тут...

Що Мотря?

Нянька (підходить ближче). Що... Що вчора, те й сьогодні:

Співає та сміється, а сама —
Несамовита наче, — знаю добре я...
Мене тим сміхом їй не одурити...
Співа... сама ж, як та струна на кобзі
Натягнута, — ось-ось урветься... Чула?..

Кочубейха. Ти це до чого?

Нянька. Ні до чого... Так...

Кажу, що є.

Кочубейха. А чом же ви її

Не заспокойте — Меданка ї ти?

Про це ще вчора я тебе прохала,
А ти мені — „що вчора, те й сьогодні“...

Нянька. Не так ви з паном скривдили її,
Щоб заспокоїлась вона так легко.

Кочубеїха (ходить по покою).

Що — може скаржилася тобі?.. Гляди ж,
Про це нікому ані слова!...

Нянька. Знаю,

Не вчи... Не скаржилася, хоч я й спітала...
Сміється тільки та верзе таке,
Що страшно слухати... „Перекажи, —
Говорить, — ненеці, няню, що вона
Гетьманшею не буде все одно.
Чи вийду за гетьмана я, чи пі...“

Кочубеїха (раттом зупиняється, ледве втримуючи гнів).
Ще яцо?..

Нянька. ..Перекажи ти — каже — її,
Що знаю я — мовляв, — чого вона
Ще здавна, все життя і до сьогодні
Все лихом дихає так на гетьмана:
Молодший був — до нього залишалась,
Як і багато ще таких красунь,
А він, орел, не подивився на квочку
І перевагу дав якійсь вдові.
Бо та вдова теж мала льот орлиний.
Перекажи — казала знов, — що я
Все добре бачила, все добре чула,
Як пойдом старого батька Істъ
Вона, чому не скине він гетьмана
Мазепи Ї сам не стане за гетьмана,
Вона ж гетьманшею... Але це буде —
Скажи ти, няню, ненечі мої —
Хіба тоді, як на долоні в мене
Та виросте хоса“...

Кочубеїха (вибухнувши страшим гнівом, тупає погою).
А отже буду!..

На злість і її і підлюму Мазепі...

(Похвативши, мовчки пройшлася покоем).

А чом же не спітала ти її,
Звідкіль про молодість мою думки
Такі у неї? Чи не ти, буває,
На старість з глазду зсунувшиесь, сама
Десь рознатякалася про це при ніс?..

Нянька. Я?.. я?.. Дитині на батьків своїх?..

А гріх — про нього ти забула, Любко?
Та ж ти сама не раз — згадай — при дітях
В розмовах із свашками та кумами.

Жартуючи, про давнє сноминала:
 Як за Мазепою ви всі шалили,
 Як вгадували й ворожили, з ким
 Із вас одружиться цей бабодур, —
 Та й не вгадали: залицявсь до вас, —
 Чи може вам здавалось лише — сватів же
 Послав до Фридрикевички-вдови...
 Про це при дітях вільно ви товкли,
 А діти що? Ви — в жарт, на глум, вони ж
 На ум дитячий свій все тес брали,
 Коли ж щось трапилося, то бач — згадали.
 Не раз же й панові ти докоряла,
 У гніві забуваючи, що діти
 В покої з вами й слухають все.
 То ж плачся. Любко, ти сама на себе:
 Мого гріха в цьому немає зовсім.

Кочубеїха (погірдливо).

Що? плакати? мені?.. Чого? що сталося?

Нянька. Страшне! Повстали діти на батьків...

Кочубеїха. Пусте!.. Старий розпусник, недоляшок,
 Дурне дівча звів з rozуму, а я
 Повинна плакати?

Нянька.

Дівча оте —

Твоя дочка.

Кочубеїха.

Нехай і так, але
 На діток непокірних є лоза.

Нянька.

Ох, не про Мотрю та лоза: боржій
 Вже смерть собі, сердечна, заподів, —
 Хай Бог простить гріха, — ніж та лоза
 До неї доторкнеться.

Кочубеїха (твердо).

Лішнє смерть,
 А ніж наруга й проговір!

Нянька (обурено).

Яка
 Наруга?.. Схаменися! що ти мелеш?..
 В погорді стратила ти серце й rozум...

Кочубеїха. А що ж чинить? — тебе питаю я.

Нянька. Віддати за гетьмана.

Кочубеїха.

Й ти також?..
 Та ж він годиться й в діли!

Нянька.

Нехай:
 Вона не перша буде за старим.

Умре він — вийде ще й за молодого.

Кочубеїха (що долі, то все більше дратується).

Та ж він — отець хрещений й, чи ти
 Забула вже?

Нянька.

Я не забула, я, —
 Але гетьман велику силу має:

Його послухав владика — й ішлюб
Дозволить цей...

Кочубеїха (розлютившись). Іди звідсіль, стара!..

Та до дочки не смій заходить більше
І речами блудними їй потурати!
Замкнись в своїй світлиці, та ні з ким
Про неї ані слова, а дочці
Я раду дам сама.

Нянька (*тупає до дверей*). Гаразд, іду...

Ти ж прохолоњ: не добра рада та.
Що родиться в ненависті й у гніві.
Та оглядаєсь на Бога перш, ніж раду
Якусь захочеш дати: Він, святий,
Наруги якої не бачив в тім,
Що Діву молоду та віддали
За жінку старцеві із Назарету...

Кочубеїха (*тупає ногою*).

Старі, безумні речі... Іди, кажу!..

Нянька. Та йду ж, іду, — притьма не треба гнати...

(*Виходить*).

Кочубеїха (*якусь лить стойть, не міняючи постави, потім підходить до столу й з глибоким стогоном отускається в крісло; обважніла з дум, її сива голова хилиться на груди*).

Кочубей (*входить із сусіднього покою; глибока, але тиха печаль на всій його постаті, в обличчі, в руках*). Сама?.. З ким, Любко, розмовляла ти?

Кочубеїха (*почувши його голос, стрепенулася й випросталась у кріслі; на виду — знову кам'яний вираз*).

Стара була.

Кочубей (*сидіє*). Стара?.. А я вже думав,
Що свят Данило або Іван... Що ж Мотря?..

Кочубеїха (*рвійно склонившись*):

Про Мотрю ти?.. Вона тобі болить?..

(*Задихана від гніву, перегинається до нього через стіл*).

Про Мотрю всі — й стара ота і ти...

А я?.. Твої думки туди летять...

Чому ж мені ти в душу не заглянеш?..

Про Мотрю хочеш знати ти — то ж знай:

Сміється з нас вона, сміється й клить,

І слово напе батьківське для неї —

Ніщо!.. Та як би й ні, коли ви всі —

Мов змовилися потурати їй.

Кочубей. Навіщо, Любко, ти говориш так,

Хоч добре знаєш, що ісправда це?

Кочубеїха (*глибоко ділкнута, відхиляється з обуренням*):

То цебто як?.. Брешу, чи що, умисне?..

Ти зважив, що говориш?

Кочубей (розлучиво). Ах, не те,
Не те: кажу, що гнів в тобі говорить,
А він — дорадник кенський. Заспокоїся,
Себе ти опануй і глянь на неї
Не як на ворога — хай криє Бог —,
Але як на дитину рідну, і толі
Глибока ніжність серце опанує,
І з уст твоїх видаються інші речі...

Кочубея (одвертая и ходит по покою).
Не діжде!...

Кочубей. Постривай, не говори так...

Як бачу я, то й ти уже заден
В наложниці свою дочку віддати
Тому розпутникові, що на старість
Не про душі спасення дбає, тільки
Дівчат з ума безлично зводить...

Кочубей (обурено, з докорам): Любко!..
Кочубеїха (не зважаючи):

...Забувши гріх і говорів свій гетьманський.

Кочубей. О, Боже наш!.. Та хто сказав тобі,
Що згоден я на це?.. Кажу я тільки:
У серці гнів свій затамуй, бо з чим
Ти прийдеш на обраду наших кревних,
Що зійдуться ось-ось у цім покой?

Кочубеїха. І їм те саме я скажу, на світ
Увесь кричим про те безчестя,
Що заподіяти біого завзяєся
Старий Мазепа нам!

Кочубей (злякано): Та Боже крий
Тебе!.. Чи хочеш ти життя своє
І нас усіх занадатить навік?

Кочубеїха. Життя?.. Що варт життя твое й мов
В такім приціженні, в такій неславі?

Кочубей. В якім припиненні? в якій шеславі?
Чи уряд генерального судді —
Припинення?.. Та ж по гетьмані я
Особа перша тут...

Кочубея. Та не гетьман!

Кочубея. На це його величності царя
Всесильна воля, і не нам її.
Куди захочем, скерувать.

Кочубейха. Не нам?..

Кому ж?.. Чому ж Мазепа так, як схоче,
Керує нею?

Кочубея. — Це неправда.

Кочубеїха (*тупицьти ногою*). Правда!..

М о т р я (*відхиляє вхідні двері, розширяється по покою, врешті входить*).
Сами

Ви, тату?

Ко ч у б е й (*що саме був край другого вікна, затрусивши, рвійно повертається*).
Хто тут?!. Ти це, Мотре?..

М о т р я (*зазираючи в сусідній покій, тихо*): Я...
А ненька де?

Ко ч у б е й (*іде ій назустріч*). Допіру вийшла звідси...

Моя голубонько... (*Озирнувшись на сусідній покій, обіймас її цілує її в чоло*).
М о т р я (*цилує його в руку, крізь сльози тихо*):
О, тату мій!

Я знала... знала я... що ви на мене
Не маєте у серці гніву.

Ко ч у б е й. Гніву?..

Ні, ні, моя дитино... гніву — ні,
Але я маю жаль на тебе, серце,
А за що — знаєш ти...

М о т р я (*принадаючи до нього*). Про це не треба...
Не треба, таточку мій бідний...

Ко ч у б е й (*в розпушці*). Боже!
Невже це правда, що його, старого,
Ти покохала?..

М о т р я (*з болем*). Боже мій... не треба
Про це...

Ко ч у б е й. Та як могло це статись?..

М о т р я (*по мовчанці*). Доля...

Ко ч у б е й. Тяжка ж твоя, моя дитино, доля.

М о т р я. Коли її тяжка, то тільки тим, мій тату,
Що завдаю своїм коханням зам
Глибокого жалю. Простіть мене,
Не гнівайтесь, благословіть хоч ви...

(*За останніми словами на порозі в сусіднього покою став Коцубеїхай похмуро стежить за сценою*).
Ко ч у б е й (*повернений до тих дверей спиною, не бачить її*).
Нехай тебе Господь благо...

Ко ч у б е й х а (*гнівно*). Не смій!..

(*Батько її дочка здригаються від несподіванки її зостати
єтсья якусь мить нерушними: він, убравши голову в плечі,
немов чекаючи удару, вона — пригорнувшись до батька*).
Ко ч у б е й х а (*переступає порога й зупиняється*).
Таким, як донечка твоя, нема

Благословення, — чув?...

М о т р я (*бере раптом батькову руку й цілує*).
Прощайте, тату!..

(Випростовується й, не глянувши на матір, іде до вхідних дверей).

Ко чубе́й х а (грізно тупнувши ногою):

Стій!..

М о т р я (взявшись за ручку дверей, повертає голову й через плече дивиться на матір):

Слухаю,

Ко чубе́й х а. Твое останнє слово?

М о т р я. Прощайте, — це було останнє слово.

(Виходить).

Ко чубе́й х а. Ти чув? ти бачив?

Ко чубе́й (в розпушці). Що чув? що бачив?...

Ко чубе́й х а. Яка вона до неньки шаноблива...

Чого вона приходила сюди?

Ко чубе́й (хапається за голову).

Ах, спокій дайте! вже не маю сили...

Іде обертом у мене голова...

Приходила, як всяка дитина,

Щоб приголубив хтось, — коли не мати,

То батько хоч, сказав ласкаве слово:

Та ж коло неї ти повітря всенікє

Ненавистю й злобою отруїла, —

Чи ж диво, що у рідного вітця

Прийшла шукати дитина спочуття?...

Не в матері — ти чувш? — у вітця,

Бо мати не подивиться якслід,

Не заговорить навіть. — як не мати...

Ко чубе́й х а. Ти ж чув, — заговорила, а вона

Мені на твоє що?..

Ко чубе́й.

Заговорила?..

Та ти ж ногою тупнула на неї!

Ко чубе́й х а. Ти ж як хотів — її перепросити

За те, що проти батьківської волі

Іде пробоем?

Ко чубе́й.

І старий бува,

В житті не раз зіб'ється з пливу. Йи же

Хто зважиться за гріх поставити це?

Ко чубе́й х а (дослухаючись):

Авжеж, авжеж... свята та Божа... Йде хтось...

Д і в ч и н а (входить).

Пани полковники — Апостол, Іскра...

Ко чубе́й (іде назустріч).

Проси, проси...

(Дівчина виходить. Із передпокою входять полковники — Данило Апостол та Іван Іскра).

Ласкаво прошу, друзі!

Апостол. Добривечір, мій свате! Як ся маєш?
Іскра. Добривечір, Василю!

Апостол. І сваха тут —
Добривечір!

Іскра. Здорова, Любко!
(Вітаються).

Кочубеїха. Прошу
 Часкаво, гості дорогі, сідати.

Апостол (а за ним *Іскра, Кочубей і Кочубеїха сідають до столу*). Сердечно дякуєм, а сісти й справді
 Не вадить: на ногах ми цілий день.

Кочубеїха. Чого ж бо так?

Апостол. А так, як бачиш, свахо:
 Москва воює десь, а нам турбота.

Кочубей. Що — знов потуги просить?

Апостол. Просить?.. Де пак, —
 Давай! — кричить притьма, і все — як в прірву.
 Ясновельможний нашо вже слухняний,
 А й то терпець ось-ось урветися в нього.

Кочубеїха. Що ж зможе він?

Іскра (махает рукою). Нічого: побурчить
 І зробить все, як цар велить.

Апостол. Це правда,
 Та й що ти вдіш супроти Москви!..
 Не сила.

Кочубеїха. Дивно чути це мені:
 То ти гадаєш, свате, що якби
 При силі ми були, ясновельможний
 І опір стати зважився б?

(Всі з нетривним подивуванням дивляться на неї).
Апостол (з мішаним почуванням образи, страху та обурення): Хто — я

Гадаю?.. Та Господь з тобою, свахо, —
 І в думці я цього не покладав
 Ніколи, Я есть я, і говорити
 Про себе можу лиши, а щодо інших —
 Як можу знати я чужі думки?..
 Ясновельможний в ласці у царя
 Великій і заслужений, — яка ж
 Про опір мова може бути тут?..

(Кочубей та Іскра понуро мовчатъ).
Кочубеїха. Неваже про цього й слова у розмові
 Між нами, кревинами, сказати не можна?
 А ми з старим і запросили вас.
 Щоб побалакати якраз про цього.
 Ясновельможного, — то як же бути?

Апостол (кидає непевний погляд на Іскру).

Послухаєм, про що, тоді і скажем,
Чи може нам, полковникам, вести
Розмову ту.

Кочубей.

Ми запросили вас
Не як полковників, а лиш як кревних,
Щоб з вами на обраді цій родинній
На чомусь стати — так або інак,
Але не ждала я і не гадала,
Що від якотось вже часу не вільно
І говорити, навіть між своїми,
Якраз про ту особу, що про неї
Ми досі вільно говорили тут...

(З обуренням):

Та що ж це справді? Хто єсмі? Раби,
Чи вільні лицарі і старцина?
Хіба особа тая не від вас залежить,
А ви від неї?..

Кочубей (з острахом): Любко...

Кочубей (задихаючись від гніву): І коли
Особа тая плюне вам в лиці —
Ви тільки втертись мусите покірно,
А може ще й подякувати за ласку
Особі тій?.. Ні... ні... не можу я...
При згадці лиш самій... про ту особу...
Про те, що... що... Кажи, Василю, ти...
Не в силі я...

(Апостол і Іскра, нічого не розуміючи, перегираються).

Кочубей. Ти заспокойся, Любко...

Я сам скажу про все, що треба...

Кочубей (одвертається, махнувши рукою). Добре...
Кажи...

Кочубей. Вся річ, що схвилювала так
Мою стару, — це річ лише родинна,
Тому про неї, друзі любі, вільно
Порадитись в чотирі оці можем,
Аби лиш це між людьми не пішло.

Апостол. Ми слухаємо, свате.

Кочубей (підшукуючи слова): Річ у тім...

Ясновельможний... ми того не ждали...

Але... не примха це, не жарт... поважно...

Кочубей (не витримавши, обертається).

Чого ти тощешся на місці?...

(До гостей): Він,
Ясновельможний ваш, без сорома,
Не боячись ні Бога, ні людей.

Дочку у нас, хрещеницю свою,
Знечев'я сватає. Оце й усе!..

Апостол та Іскра (кинувшись на місці):
Як — Мотря?!

Кочубеїха (саркастично): Не мене ж, — це певна річ.
(Гости перегираються з величезним подивуванням).

Іскра (по павзі): Це справді несподіванка... Та ж він,
Ясновельможний, буде своїком
Тоді небожеві своєму, я ж
Прийдусь йому якимсь немов би дядьком,
А ви — ти, Любко, і Василь — батьками...
Во ж тесь і теща — все одно батьки...
Та й ти, Даниле... хто — стривай?..

Апостол. Теж ніби
Якийсь далекий дядько...

Іскра (до Кочубея). Ваш Василь,
Данилів зять, вже прийдеться тоді
Ясновельможному за швагра, — так?

Кочубеїха. Авжеж, що так. Наробить плутанини
Такої цей жених ясновельможний,
Що вже не знатимеш, кого як звати.

Апостол (по хвильці надуми, розважно):
А я сказав би — це пусте: між людьми
Всього бува, й на перешкоді стати
Це не могло б... А от оте... що він —
Хрещений батько... Ви ж йому казали?
Він що?

Кочубеї. Владику, каже, улагаю...
Митрополита... Її шлюб він розрішить.

Іскра. А Мотря знає?

Кочубеї. Знає.

Іскра. Що ж вона?

Кочубеї. Хоч зараз.

(Іскра мовики здвигає плечима й роздовідає руками).

Апостол. Так?.. За чим же діло стало?
Немає отже, бачу, перешкоди:
Жених посватав, молода — хоч зараз
До шлюбу йти, владика гріх відпустить, —
Чого ж іще? Щоб треба — все...

Кочубеїха (ледве втримує себе). А ми?

Апостол. Хто ви?

Кочубеїха. Батьки. Чи вже батьків
І згоди їхньої не треба?..

Апостол (здивовано): Як?
Хіба не згодні ви?

Кочубеїха. А ти, мій свате,
Свою доньку так згобився б віддати?

Апостол. Та хто ж не згобився б доньку свою
Віддати за гетьмана!

Кочубеїха. Та ж Йому
Вже сімдесят минуло!

Апостол. Ну, то що?
Адже з ним жити не батькам — доньці:
Аби до мислі, свахо, він був йі,
А ваше діло — шлюб благословити.

Адже жених не хто-будь — сам гетьман!

Кочубеїха. О, так! гетьман... Та й ми не посполіті,
Здавалось би, тому і честь ота
Вже ніби не така й велика... Хе!..
Старий розпусник, стоптаний шкарбак,
Що мусів би молитись ревно Богу
За ті гріхи, що за життя накоїв,
Він, лис старий, облесними листами
Дівча дурне безсроємо омамив,
Забувши, що вона — дочка хрещена,
Й до ложа грішного свого зманити
Безецно хоче шлюбом. Честь велика
І справді — винкати своє дитя
В наложниці законні до гетьмана!..
Чи говорить про те, як шлюб такий
Благословить на небі Бог, а тут —
На світі цім — ухвалять добрі люди?..

Апостол. Того, що ти говориш про гетьмана,
Не знаю я.

Кочубеїха. Ой, свате, не лукав! —
Про все ти добре знаєш, як і ми.

Апостол (*намагаючись бути спокійним*):
Ні, ні, не знаю і не чув нічого.
А що старий та візьме часом молоду —
Це ж світоза річ, і в Святім Письмі
Про шлюби отакі читаєм ми.

Кочубеїха. Святе Письмо — річ Божа, а не людська:
Не нам судить Його святую волю...
А ми... про нас в Святім Письмі не буде,
Бо грішні люди ми, а не святі,
І досить з нас, як приинси святі
Побожно ми виконувати будем.
Святий закон нам не велить іздавна
Вінчать хрещених батька та дочку,
Бо це — великий гріх перед людьми
І перед Богом, а тому не буде
І нашої на шлюб ней згоди.

Іскра.

Так

Воно й повинно бути, — згоден я.
Але коли така вже ваша воля —
Не розумію я, навіщо ви
По нас послали... Ясно ж все їй без нас,
Тому її порада наша ні до чого.

Апостол. Це те, про що хотів питати її я.

Кочубеїха (*показує на чоловіка, саркастично*):

Про це вже ви Його питайте, — він це.
Якої ради хоче він од вас —
Не знаю я. Що думаю сама —
Сказала вже.

Кочубей (*ніби прокинувшись*): Сказала, та не все:

Сказала ти про те, що ми незгодні
На шлюб гетьмана з нашою дочкою,
Мене ж гнітить одне страшне питання:
А далі що?.. Я знаю... невен я,
Що це потягне наслідки страшні
Про нас...

Кочубеїха. Які?.. Та ж наше право її воля
Свою дочку віддати, за кого схочем!

Кочубей. Але ти не забудь того, голубко,
Що всякий з женихів — хто б він не був, —
Діставши гарбуза, вважає це
За ганьбу, за образу чести...

Кочубеїха (*ледве втримуючи гнів*): Ну,
То що?

Кочубей. А те, що наш жених — гетьман,
І честь ображена гетьманська. Мало —
Гетьман Мазепа — мудрий і всесильний.
Образу він у серці затайть,
Навбач, як і давніш, він буде гарний,
Але Й не зчуємось, як на старечі
На наші голови одного дня,
Для нас неждано зовсім, упаде
Тяжке нещастя: я Мазепу знаю.

Кочубеїха (*одвертається, крізь зуби злісно*):
Прокляття!..

Іскра (*похиливши голову*): Це, на жаль, святая правда.

Апостол. Так, так, це правда.

Кочубеїха (*з підозрінням*): Що ж чинити мабуть?..
Куди ти гнеш оце свою розмову?

Кочубей. По довгій я надумі зміркував
Порадитися з вами, любі друзі.
І прохати вас — в приватній справі цій
Уплинуть на гетьмана так, щоб він

Свобі думки зрікся назавжди.
Всі околичності з усіх боків
З'ясуєте йому, а іх ви чули
Допіру... Ви запевните його
В доброзичливості покірній нашій
До п'яного, до високої Його
Гетьманської особи.

Кочубеїха. Знов тіє...
Та ти ж казав уже Йому про це —
Чи дуже він послухав?

Кочубей. Так, казав,
Але одне — коли говорити батько,
Одпорная, як кажуть, сторона,
І зовсім інше, як про справу скажуть
Сторонні і поважні люди. Ви що
На це?

Іскра. А Мотря? Та ж півчім, як в згоді
Її, ввесь корінь лиха. Варто їй
Сказати, що не хоче за гетьмана,
І він в ту ж мить від неї одсахнеться.

Кочубей. Дамо з дочкою раду ми собі,
Аби лиш знатъ, що наміру свого
Він зрікся, а до того й починати
З дочкою річ даремна: віри він,
Що доброхіть вона зріклась за нього
Віддатися, ніколи не пойме,
І халепи нам певне не умкнути...
Ото ж питано вас, кохані друзі,
Чи згодні ви в цій делікатній справі
Мені до помочі прийти?

„Полковники якусь хвилю мовчики роздумують, викликані
ючи тим наростання гнізу в Кочубеїх й поглиблення пе-
чалі в Кочубея).

Кочубеїха (*призро, але стримано*): Чого ж
Ви мовчите, полковники хоробрі?
Не на Москву ж підмовити гетьмана
Війною йти вас просимо ласкаво,
І не зріктись гетьманства на користь
Достойлішим і Україні...

Кочубей (*сердито*). Любко!..
Не говори образливих дурниць...
Кочубеїха (*кинувши на нього байдужий погляд*)
...Ми тільки просимо вас, кревних,
Хоч раз в собі перебороти той
Несвітський страх до хитрого Мазепи
І одважитись сказати правду в вічі,

Щоб кинув він свою ганебну примху
 І спокій дав статечним, добрим людям.
 Коли Іван не вельми — знаю я —
 Улюблений гетьманом вже здавно,
 То ти, мій свате, за останній час —
 З якої вже причини, я не знаю —
 Придбав собі його велику приязнь,
 Тому ми сподіваємось, що ради
 Він вашої послухає напевне.

Апостол (сталагнусши):

Вгадала, свахо, ти: гетьманську приязнь,
 Що, мов той щит, нас береже
 Від примх всесильної Москви,
 Я врешті заслужив також, розбивши
 Мазепиного недовір'я лід...
 Нелегко це було, але вже сталося.
 Коли ж я тої приязni позбудусь
 Ізнов, то це вже назавжди, ї Москва
 В нагоді першій алопає мене,
 Бо на всіх нас, полковників, зона
 Останнім часом дихає грозою.
 За приязню ж гетьмана я спокійний
 За себе, за родину й за маєтки.
 Невже могли ви мислити собі,
 Що з глузду зсунувся старий Апостол,
 Що він одважиться необережним
 Якимсь учинком приязнь ту гетьманську
 Розвіть, а може й гірше ще — стягнути
 На себе грізний гнів Мазепи? (*Підводиться*).
 Ну,

І не просіть про це...

Кочубеїха.

Яким учинком?..

Подати раду слушную Мазепі
 Ми просимо тебе...

Апостол (сміється).

Мазепі?! раду?..

Жартуєш, свахо, ти, або нещиро
 Говориш це... сама бо добре знаєш,
 Що не павчши мудрішого за себе.
 Повір: коли із сватанням гетьман
 Звернувсь до вас, то все він зміркував
 Іще перед тим і наших вже порад
 Собі не потребув... (*Схвильовано ходить по по-
 кою*).

Кочубеїха (до Іскри):

Ну, а ти,

Іване, скажеш що?

Іскра.

Не власці я

В яновельможного, і він мене
 І слухати не схоче, то ж навіцо
 І наражати на зневагу буду
 Себе я? Й добре ще, як на зневазі
 Самій обмежиться... Піти не тяжко,
 Але ж пуття не буде з того...

Кочубеїха (до чоловіка): Що,
 Василю, не казала я тобі,
 Що й кревні не поможуть, бо ви всі
 Мазепиного й духу бойтесь.

Апостол. На те й гетьман, щоб всі його боялись.
 Ми кревні, кажеш ти, — це так, але
 Своя сорочка біжче нам до тіла.

Кочубеїй (сидить приголомшений).
 Це правда... Що ж чинити? що ж чинити?..

Апостол. А те, що я вже радив вам: віддати
 Дочку по-доброму...

Кочубеїха (схопивши б'є кулаком по столу):
 Не буде так!..

Хоч з ляжку всі ви одсахнетесь, я
 Не дам дочки своєї за Мазепу!

Апостол. Що ж зробиш ти?.. Ой, свахо, схаменися!
 Не зачілайся ти з отнем, бо спалить.

Кочубеїха. Не спалить, ні! — на цей огонь у мене
 Ще вистачить води. А покищо —
 Вже вдосвіта дочку' пошлю в Диканьку
 Під догляд пильний, та й сама за нею...
 (*До чоловіка*):

Тебе ж нехай хоч і повісить тут
 Старий розпусник, недоляшок!..

Кочубеїй (з ляжком і докірливо). Любко!..

Апостол. Ну, що ж, Іване, — йдемо? Негоже нам
 І слухать речі ці.

Кочубеїй (стенувши): О, любі друзі!
 Не гнівайтеся на нас, даруйте нам
 Оті слова терпкі і недоречні,
 Що їх ви чули тут. Я розумію
 Вагання ваше... І нас ви зрозумійте
 І наш стан тяжкий... Тепера про одне
 Ласкаво прошу вас: це — зберегти
 В дишародності усе, що чули тут.

Іскра. Май спокій...

Апостол. Пекний будь... Про це не треба
 Прохати, — знаємо і так. Добраніч!

Іскра. Процайте!.. Та на нас також і ви
 У серці гніву не кладіть: ми люди

Малі й підлеглі, а часи тепер
Жорстокі: крок один непевний ступиш —
І вже пропав безповоротно.

Апостол. Так,

Розважте й ви про це і не чиніть
Нічого збаду. А ти не лізь
За серцем, свахо, та рожен, — вгамуйся!..

(Прощаються й виходять. Кочубей проводить їх).

Кочубеїха (стійть, поклавши руки на спинку крісла,
й похмуро, важким поглядом, дивиться їх усід. Коли
Кочубей вертається, вона обливає його презирством і сар-
кастично говорить):

Діждаєсь поради?..

Кочубей (як піч, похмурий, починає ходити по покою).

Так, нема її,

А головне — і виходу нема...
Ще день, ще два, — і відповідь Мазепі
Ми дати мусимо, але яку?..

Кочубеїха. Я вже сказала.

Кочубей (зупинившись): Що сказала ти?

Кочубеїха. Дочки я за Мазепу не віддам!

Кочубей. А далі що?

Кочубеїха. Посердиться старий
Бабій і прохолове. А для того,
Щоб це було певніше, Мотрю я
З очей його неситих заберу
З собою аж в Дикальку: там і ю
Він вивітриться з голози.

Кочубей (матицювши рукою): Чини,
Що хочеш... Знаю я, що це добром
Для мене не скінчиться... Та нехай...
Господня воля... Я на все готовий...

Кочубеїха. Отак би і давно!.. Як олір стати
Супроти замаху якогось твердо
І гідно, як належиться такій,
Як ти, значній особі, то й напасник
Трикот роздумав ще перед тим,
Як намір свій та обернути в чин.
На дерево ж похиле й кози скачутъ.

(Іде до дверей, відчиняє їй гукає):
Оксано! Йди сюди...

(Входить дівчина).
Маланка де?

Дівчина. Та мабуть же сидить у панни Мотрі
Або в старої няньки.

Кочубеїха. То сама

Піди до панни і поклич її
 До нас. А спить, то розбуди!
 (Дівчина виходить). Скажу,
 Щоб перед сном зібралася в дорогу:
 Удосвіта і виrushить в Диканьку.
 Нехай старий спокусник охолоне,
 Піймавши облизня. А щоб вона
 В дорозі або там, на місці вже
 Та не накоїла яких дурниць,
 Або щоб він, дізнавшись, де вона,
 Ії не викрав, виправити мусин
 Із нею хоч з десяток козаків
 З наказом — доглядати паче ока.
 Ти чуеш?

Кочубей (понуро): Чую.

Кочубеїха. Чом же ходиш так,
 Немов усе на світі стратив ти?
 Чи шкода стало бахура старого?

Кочубей. Не говори дурниць... Дитини шкода.

Кочубеїха. Нічого їй не станеться до смерті.
 Заарано дуже закортіло вийти
 В гетьманіші: дурість ця із неї вийде
 В Диканьці, її аробиться шовкова. Він же
 Роздумав тим часом і побачить,
 Що краще б був не брався до змагання
 Зо мною: не зломлюсь я, як билина,
 І свого доскочу...

Дівчина (вбігає, перелякане, в слізах; за нею, теж перелякане, стара нянька).

Паниочки нема

Нігде... й Меланки теж...

Кочубеїха (здвиговано): А де ж вони?

Дівчина. Якби ж я знала...

Кочубеїха. Не пішли ж вони
 Гуляти, на ніч глядя...

(Раптом страшна думка прорізує їй мізок; вона ступає кілька кроків наперед, грізно):

Ти, стара!

Де Мотря?!

Нянька. Наказала ти мені
 Сидіти в хаті в себе — я й сиділа:
 Звідкіль же знати мені, де ділась Мотря?..

Кочубеїха. Щоб зараз тут мені вродилася! Гетьте!
 Шукати скрізь без неї не вартатись!..
 (Стара і дівчина виходять).

Кочубей. З Меланкою десь, мабуть, вийшла в сад, —
То ж заспокойсь, чого ти так килиш?..

Кочубеїха. Чого це йй так ралтом заманулось
В саду гуляти в ізні лягови?..

Кочубей. Десь важко на душі було, я пішла
В садок розвіяти важкий свій смуток...

Кочубеїха (дослухаючись):
А щить!.. Що там?.. Неначе хтось прийшов?..

Кочубей. Та ж мабуть Мотря, — хто ж би інший?..

Дівчина (входить і подає йому цидулу).
Це від ясновельможного приніс
Дем'ян.

(Кочубей тримаючи рукаю бере цидулу й розгортає).
Кочубеїха (до дівчини):

Ти йди я скажи, нехай підбожде!

Дівчина. Та він пішов уже.

Кочубеїха. Іди геть, кажу!.. (Дівчина виходить).

Кочубей (читає):

„За Мотрю не турбуйтесь, — вона
Під захистом моїм міцним. Мазепа“.

(Якусь мить іще дивиться в цидулу в своїх тримлих руках, немов би намагаючись ізрозуміти писане; далі, не піднімаючи голови, важко опускається в крісло й застигає так).

Кочубеїха (стежить за ним падаючими очима; коли він сів, погляд й ще мить лишався звернений на нього; далі вона стопивши очі с образом, що висить у кутку, шепоче пристрасно):

Ти бачиш, Господи, наругу нашу...
Невже попустиш Ти йому на глум
Узяти нас?..

(Повертає голову й, стискаючи кулаки, гордо й грізно дивиться в просторінь).

О, ні! не буде так,
Не буде: ми одміння — я аз воздам!..

Спиридон Черкасенко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

„Вельможна пані Кочубеїха”. Спир. Черкасенко 23. IV. ц. р. читав свою нову п'есу: „Вельможна пані Кочубеїха” в празькім „Тористві Українських Письменників і Журналістів”. П'еса зробила на слухачів сильне враження. По відчитанні вив'ядалася жвава дискусія, в якій зазначалося, що ввесь рух і динаміка п'еси — в діяlogах, і ця насиченість їх динамізом не дав слухачеві й передихнути. Не вважаючи на обмежену кількість дієвих осіб, п'еса надзвичайно сценічна, аби тільки пощастило їй знайти талановитих сценічних виконавці. За останній час Спир. Черкасенко написав три сильні історичні п'еси: „Коли народ мовчить” (Мазепа), „Северин Наливайко”, та „Богдан Хмель”; образ Кочубеїхи змальований уже й у п'есі „Коли народ мовчить”, але в новій п'есі завдання інше. „Вельможна пані Кочубеїха” — це родина драма, але на історичному тлі, і в цього боку вона — нове слово в українській драматургії. Історичних п'ес маємо вже чимало, але історичних виключно родинних — одна тільки „Вельможна пані Кочубеїха”, і в цім її цінність. Тут автор надзвичайно сильно творить нову постаті у нашій літературі — українську леді Макбет чи „Фру Інге із Естрота” (Ібсена). Бажаємо новій п'есі як-най ширшого сценічного поширення.

Збірник на мошенні проф. І. Огієнка з приводу 30-ліття його наукової діяльності (1905-1935) друкується й увосени появиться в світі. У Збірнику беруть участь видатні наші вчені, прихильники культурної праці проф. І. Огієнка. Бажаючи більше поширити цю книжку серед широких кіл нашої інтелігенції, видавці призначили за неї загально-приступну ціну: 3 зл. (на кращому папері 5 зл.) за примірника в 10-12 друк. аркушів, що тільки покрив друкарські видатки. Наклад обмежений, тому просимо поспішити з замовленням. Гроші слати через ПКО ч. 23340 „Ukraińska Studentska Hromada” w Warszawie, в допискою: „Ювілейний Збірник”. За інформаціями звертатися до м-ра Ів. Коровицького, Warszawa, ul. Bednarska 17 т. 24, йому ж можна посыпати й гроші за Збірника.

Видавці.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

Берники „Нашої Культури” просляо негайно поплатити свої залигості.

Річник І. „Нашої Культури” висилаємо: в мистецькій опраді за 9 зл., не отправлений за 7.50 зл. Окремі книжки І-го річника (крім 4-ої І 9-ої) хо 1 зл. з пересилкою.

Оправа на „Нашу Культуру” 1935 р. вся вигордана. Мистецьку опраху на „Рідину Мову” 1936 р. висилаємо за 1 зл.

Потрібусмо колпортерів на „Нашу Куль-

туру” й „Рідину Мову” за вигідних умовах. Докладніше — листом.

Передплатуйте „Рідину Мову”! Умови передплати: дво. па 3-ій ст. обкладинки.

Приєднуйте нових передплатників на „Рідину Мову” й „Нашу Культуру”. Це обов'язок усіх наших Читачів та Прихильників.

Складни української мови, ч. 1, проф. І. Огієнка. 196 ст. Ціна 1.50 зл. з пересилкою.

Собі. Розумний, сміливий завжди
Не хоче бути, як всі, але — над всіми.

Кочубей. Гордinya це, а гордим, знаєш ти,
Противиться сам Бог.

Кочубеїха. Так, знаю я.

Але я знаю ще і те, що Бог
Іще більш противиться рабам лінівим,
Таким, як ти, й лишає їх в наразі,
В нікченності рабами пропадати!..

Кочубей. Я — раб лінівий?

Кочубеїха. Так... Хто стратив вже
Й самé бажання вгороу йти — той раб,
Лінівий раб!

Кочубей. Нема куди йти вище.

Кочубеїха. Нема? Чому? А урядше гетьманський?..
Чи ти про нього й думать не дерзаеш?..

Кочубей (з острівом дивиться на неї).

Ти що? до чого ти?... Та ж там Мазепа!

Кочубеїха (твірдо).

Зіцхни його, як всяку перешкоду,
І далі йди!

Кочубей (злякано підвадиться з крісла).

О, Боже...

Кочубеїха (зневажливо): Я ж кажу,
Що ти — нікчема: від самої гадки
Напав на тебе вже і страх і тренет.
Чому ж колись Мазепа не злякався
Зіпхнути Самойловича з дороги
І вирвати у нього булаву?

Кочубей (троги отягнівшись, мовчики йде до входних дверей,
прислухається біля них, відхиляє їх і висовує голову в передпокій; упевнівшись, що ніхто не післухував, тихенько причиняє двері, вертається й схвилювано ходить по покою).

Тобі, я бачу, вже життя набридло.

Кочубеїха (що стежила за ним, не ховуючи свого превирства до нього):

О, так! кому і світ самий не збридне,
З такими лицарями живши вік!..
Хоч би з дочки уязв примір: вона,
Щоб стать гетьманшкою, любенько
З шляху зіпхнє і батька й матір... Пху!..

(Виходить праворуч ув інші покoї).

Кочубей (підходить до вікна, злегка відвертає запону й припадає чолом до шиби; далі так само до другого вікна й шепоче схвилювано):

Яке безумство! жах який!..